

Research Institute of
Hawzah and University**Economic Essays**Journal homepage: <https://iee.rihu.ac.ir/>**Original Article****Analyzing Payment Rates in Zakat and Khums;
An Approach for Iran's Tax System**Seyed Ahmad Ameli¹ , Iman Rafiei Pishevari²

1. Faculty of Economics, Kharazmi University, Tehran, Iran.

ameli@khu.ac.ir

2. PhD in Economics, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran (Responsible author).

i.rafiei.p@gmail.com

Received: 2024/08/11; Accepted: 2024/12/29

Extended Abstract

Introduction and Objectives: The compulsory payment system of early Islam consisted of various types of payments, each of which had its own specific characteristics. Among them, Zakat and Khums were two important bases for financing expenses in early Islam, which were within the framework of specific rates and exemptions. The early Islamic period refers to the period from the time of the Prophethood to the era of the tābi'ūn, i.e. the era of the Prophet (peace and blessings of Allaah be upon him) to the Umayyad era, or more broadly to the period of the tābi'ūn followers, i.e. the first era of the Abbasid Caliphate (Azizi, 2019). Governments in that era also forced people to pay funds to manage their expenses so that they could handle the affairs of the country and, in other words, govern the country; something that the lawgiver also paid attention to and made zakat on bodies, zakat on property, and khums obligatory based on it, so that part of it would be allocated to the Islamic state and part would be directly allocated to achieving the goals of the state.

Based on the definition of a tax as a compulsory payment imposed by the government on individuals or institutions (Cox et al., 2024), we consider zakat and khums as two obligatory payments imposed by the lawgiver in early Islam. Tax brackets in the Islamic compulsory payment system are determined by the Nisab (which is the minimum amount that a Muslim must have before being obliged to zakat) criterion. The Nisab expresses the amount of zakat that must be paid for each item of zakat. An analysis of these amounts, by discovering the intentions of the Sharia in the taxation system of the Prophetic era, will inspire approaches to the tax system of Islamic society, which forms the purpose of this article.

Method: This research uses a qualitative and quantitative research method is of an applied nature, and has collected information from books and articles through library studies and scientific systems with a descriptive-analytical method.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication
under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY)
License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Research Institute of
Hawzah and University

Economic Essays

Journal homepage: <https://iee.rihu.ac.ir/>

Original Article

To achieve the aim of the article, the mandatory payments of Zakat and Khums, their explanations, and nisabs have been examined. In examining the nisabs of Zakat and Khums, comparisons and assimilations have been made to obtain equivalent values and to discover and extract the patterns of the nisabs.

Part of this work was done with the help of mathematical relations and the use of a proportionality table, and in this regard, some ratios were quoted by referring to the virtual market. Finally, the results were transferred to graphs so that their inference and use could be made easier and more reliable.

A final point in the research method is that in the part of the article that is based on the jurisprudential opinions of jurists, famous sayings have been limited, and entry into jurisprudential disputes has been avoided; Also, Sunni jurisprudential views have not been taken into consideration due to differences in fundamentals, although studies show confirmation of research findings in Sunni jurisprudence, which is used in most Islamic countries.

Results: The analysis of the zakat and khums thresholds has yielded approaches, some of which are as follows:

1. The narrations on zakat (for example, see: Kulayni (Sheikh), 1387, Vol. 7, Kitab al-Zakat) and the amounts of zakat show that the legislator did not pay attention to rational accuracy in determining the amount of zakat and its zakat, and gave more importance to the ease of paying zakat by taxpayers.
2. In the Islamic system, low rates should be imposed on the production sector, including the production of goods or basic products of society, and high rates should be imposed on the service and commercial sectors. Also, with another approach, it can be said that low rates are recommended in the production sector and high tax rates are recommended in the income sector of individuals and households. In addition, higher rates are recommended in the agricultural sector than in livestock farming, and light livestock have lower rates than heavy livestock.
3. The method of receiving and paying Zakat and Khums funds was carried out both with and without the intervention of the government, and the lawgiver did not place special emphasis on either of these two.
4. Financial assets were also considered by the lawgiver, and only non-financial assets were not taxed.
5. The monetary and quantitative nature of Zakat and Khums payments is acceptable and has no preference over each other.
6. In the Islamic tax system, by determining specific brackets in separate tax bases, the tool of regressive tax rates was used to encourage the producer to be subject to a lower tax rate by producing more or earning more income, and thus earning more profit. - Given the nature and type of tax base, fixed and regressive tax rates are justifiable.

Discussion and Conclusions: In Islam, to create balance and avoid the circulation of property in the hands of capitalists, several obligatory and recommended payments have been determined so that both the poor and the deprived can share in the wealth of the rich and the financial needs of the Islamic government are met. Among the obligatory payments, some of them, such as zakat and khums, are considered taxes in the present era because they are mandatory by the law, just as taxes are mandatory by the government.

The findings of the early Islamic tax system show that the Islamic government can both take charge of the collection and distribution of income from obligatory payments and, at least in some cases, only take on the role of guidance, policy-making, and supervision. Zakat resources can be mobilized and allocated through the voluntary activities of individuals in individual forms or groups, and government expenses are reduced accordingly.

Research Institute of
Hawzah and University

Economic Essays

Journal homepage: <https://iee.rihu.ac.ir/>

Original Article

In the Islamic tax system, financial assets such as dirhams and dinars, as well as non-financial assets such as livestock and grains, are subject to taxation, and taxation is not limited to a specific type of them. Also, the payment of each item to which Zakat or Khums is due is not necessarily limited to a specific type of goods or property. Therefore, from the perspective of the Shariah, the amount or monetary nature of a tax payment is not relevant, but rather serves as facilitation for the taxpayer.

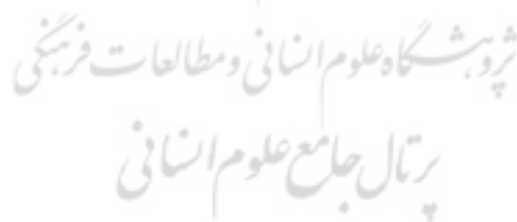
This situation shows that the tax system has a kind of flexibility in tax payment, the result of which will be the convenience and comfort of the taxpayer, because he will pay from the property at his disposal and he will not have to worry about converting it. The result of such a policy will be an increase in taxpayers and, as a result, an increase in government revenue and prosperity.

Acknowledgement: The authors thank the anonymous reviewers whose helpful comments improved the article.

Conflict of Interests: The authors have no conflicts of interest to declare related to the content of this article.

Keywords: Tax system, Islam, Zakat, Khums, Nisab.

Cite this article: Seyed Ahmad Ameli & Iman Rafiei. (2024), "Analyzing payment rates in Zakat and Khums; an approach for Iran's tax system", Economic Essays, 21(44): 129-151.

Research Institute of
Hawzah and University

جستارهای اقتصادی

Journal homepage: <https://iee.rihu.ac.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

واکاوی نرخ‌های پرداختی در زکات و خمس؛ رهیافتی برای نظام مالیاتی ایران

سید احمد عاملی^۱، ایمان رفیعی پیشوری^۲

۱. استادیار، دانشکده اقتصاد، دانشگاه خوارزمی، تهران. ایران.

ameli@khu.ac.ir

۲. فارغ‌التحصیل دکتری، گروه اقتصاد، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران (نویسنده مسئول).

i.rafiie.p@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۹

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: نظام پرداخت‌های اجباری صدر اسلام مشتمل بر انواع پرداخت‌ها بوده که هر کدام ویژگی‌های خاص خود را داشته است. در این میان زکات و خمس دو پایه مهم برای تأمین مالی هزینه‌ها در صدر اسلام بوده‌اند که در چهارچوب نرخ‌ها و معافیت‌های خاصی قرار گرفته‌اند. منظور از دوره صدر اسلام بازه زمانی دوران بعثت تا عصر تابعین یعنی دوران پیامبر (ص) تا عصر امویان یا به‌طور گسترده‌تر تا دوره اتباع تابعین یعنی عصر اول خلافت عباسی است (عزیزی، ۱۳۹۸). حکومت‌ها در آن دوران نیز برای اداره مخارج خود مردم را مجبور به پرداخت وجوهی می‌کردند تا بتوانند امور کشور را رسیدگی کنند و در اصطلاح، کشورداری کنند؛ چیزی که شارع نیز به آن توجه داشته و زکات ابدان، زکات اموال و خمس را مبتنی بر آن واجب کرده تا بخشی از آن به دولت اسلامی تعلق گیرد و بخشی مستقیماً به تحقق اهداف دولت اختصاص یابد. با تکیه بر تعریف مالیات مبنی بر پرداخت اجباری، که توسط حکومت بر افراد یا نهادها تحمیل می‌شود (کاکس و دیگران، ۲۰۲۴)، زکات و خمس را به‌عنوان دو پرداختی واجب صدر اسلام که ازطرف شارع وضع شده در نظر می‌گیریم. براکت‌های مالیاتی در نظام پرداخت اجباری اسلام با معیار نصاب تعیین می‌شوند. نصاب مقدار زکاتی را بیان می‌کند که در هر قلم از اقلام زکوی باید پرداخت شود. واکاوی این مقادیر، با کشف مقاصد شریعت در نظام مالیات‌ستانی عصر نبوی (ص)، الهام‌بخش رهیافت‌هایی برای نظام مالیاتی جامعه اسلامی خواهد بود که هدف این مقاله را شکل می‌دهد. روش پژوهش: این پژوهش از روش تحقیق کمی و کیفی بهره برده و ماهیت کاربردی دارد و با روش توصیفی تحلیلی به گردآوری اطلاعات کتب و مقالات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و سامانه‌های علمی پرداخته است.

برای نیل به هدف مقاله پرداخت‌های اجباری زکات و خمس، تبیین و نصاب‌های آنها بررسی شده است. در بررسی نصاب‌های زکات و خمس، مقایسه‌ها و همسان‌سازی‌هایی صورت گرفته تا مقادیر معادلی به‌دست آید و الگوهای نصاب‌ها کشف و استخراج شود. بخشی از این کار به کمک رابطه‌های ریاضی و استفاده از جدول تناسب صورت پذیرفته و در این جهت مظنه‌گیری برخی نسبت‌ها از طریق مراجعه به بازار مجازی تحقق یافته است. درنهایت، نتایج حاصل، به نمودارهایی منتقل شد تا استنباط و استفاده از آنها آسان‌تر و با اطمینان بیشتری انجام شود. نکته پایانی در روش پژوهش این است که در بخشی از مقاله که مبتنی بر نظرات فقهی فقها بوده، به اقوال مشهور اکتفا شده و از ورود به اختلافات فقهی خودداری شده است. همچنین، نظرات فقهی اهل سنت نیز به‌دلیل اختلاف در مبانی مورد توجه قرار نگرفته؛ اگرچه بررسی‌ها نشان از تأیید یافته‌های پژوهش در فقه اهل سنت دارد که مورد استفاده اغلب کشورهای اسلامی است.

Research Institute of
Hawzah and University

جستارهای اقتصادی

Journal homepage: <https://iee.rihu.ac.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

یافته‌ها: تحلیل نصاب‌های زکات و خمس، رهیافت‌هایی را حاصل آورده که برخی از آنها به این قرار است:

۱. روایات باب زکات^۱ و مقادیر زکات نشان می‌دهد، شارع دقت عقلی را در تعیین مقدار مال زکوی و زکات آن مورد توجه قرار نداده و بیشتر به سهولت پرداخت زکات از طرف مؤدیان اهمیت داده است.

۲. در نظام اسلامی باید نرخ‌های پایین، بر بخش تولیدی شامل تولید کالاها یا محصولات اساسی جامعه وضع شده و بر بخش‌های خدمات و بازرگانی نرخ‌های بالا وضع شود. همچنین، با رویکرد دیگری می‌توان گفت: در بخش تولید کالایی، نرخ‌های پایین و در بخش درآمد اشخاص و خانوار، نرخ‌های بالای مالیاتی توصیه می‌شود. به علاوه، در بخش کشاورزی نرخ‌های بالاتری نسبت به دآمداری توصیه می‌شود و دام‌های سبک نرخ‌های پایین‌تری نسبت به دام‌های سنگین دارند.

۳. شیوه دریافت و پرداخت وجوه زکات و خمس، هم با واسطه‌گری دولت و هم بدون حضور او انجام می‌شده و شارع تأکید خاصی روی هیچ کدام از این دو نداشته است.

۴. دارایی مالی نیز مورد توجه شارع قرار داشته و فقط از دارایی‌های غیرمالی، مالیات گرفته نشده است.

۵. پولی و مقداری بودن پرداختی زکات و خمس پذیرفتنی است و ترجیحی نسبت به یکدیگر ندارد.

۶. در نظام مالیاتی اسلام، با تعیین براکت‌های مشخص در پایه‌های مالیاتی مجزا، از ابزار نرخ مالیاتی تنازلی استفاده شده تا تولیدکننده را ترغیب نماید که با تولید بیشتر یا کسب درآمد بیشتر، مشمول نرخ مالیاتی کمتری شود و از این راه سود بیشتری به دست آورد.

۷. با توجه به ماهیت و نوع پایه مالیاتی، نرخ‌های ثابت و تنازلی مالیاتی توجیه‌پذیر است.

بحث و نتیجه‌گیری: در اسلام به دلیل ایجاد توازن و دوری از گردش اموال در دست سرمایه‌داران، پرداختی‌های واجب و مستحب متعددی تعیین شده تا هم فقرا و محرومان، شریک اموال ثروتمندان شوند و هم نیازهای مالی حکومت اسلامی تأمین شود. در میان پرداختی‌های واجب، برخی از آنها مانند زکات و خمس به مثابه مالیات در عصر حاضر هستند؛ زیرا جنبه اجباری از سوی شارع دارند؛ همان‌طور که مالیات، اجبار از ناحیه دولت دارد. یافته‌های نظام مالیاتی صدر اسلام نشان می‌دهد دولت اسلامی در جمع‌آوری و توزیع درآمدهای حاصل از پرداختی‌های واجب، هم می‌تواند تصدیگری کند و هم اینکه دست کم در برخی از موارد صرفاً نقش هدایتگری، سیاست‌گذاری و نظارتی را برعهده گیرد و از طریق فعالیت داوطلبانه افراد در قالب‌های فردی یا سمن‌ها تجهیز و تخصیص منابع زکوی انجام پذیرد و به تع هزین‌های دولت کاهش یابد.

در نظام مالیاتی اسلامی دارایی مالی مانند درهم و دینار و هم دارایی غیرمالی از جمله دام و غلات مشمول پرداخت مالیات شده‌اند و مالیات منحصر در نوع خاصی از آنها نیست. همچنین، پرداخت هر مورد از مواردی که زکات یا خمس به آن تعلق گرفته نیز لزوماً در نوع خاصی از کالا یا مال منحصر نیست. پس از نظر شارع مقداری یا پولی بودن پرداختی مالیاتی موضوعیت نداشته بلکه به عنوان تسهیل‌گری برای مؤدی طریقت دارد. این وضعیت نشان می‌دهد نظام مالیاتی از نوعی انعطاف در پرداخت مالیاتی برخوردار است که ثمره آن راحتی و آسایش مؤدی مالیاتی خواهد بود؛ زیرا از اموال در دسترس خود اقدام به پرداخت خواهد کرد و زحمت تبدیل آن برعهده‌اش نیست. ثمره چنین سیاستی، افزایش مؤدیان مالیاتی و در نتیجه افزایش درآمد دولت و آبادانی خواهد شد.

تقدیر و تشکر: نویسندگان از داوران ناشناس و همچنین از پژوهشکده امور اقتصادی که حامی این پژوهش بوده است، تشکر می‌کنند.

تعارض منافع: نویسندگان هیچ گونه تعارض منافی برای اعلام مرتبط با محتوای این مقاله ندارند.

واژگان کلیدی: نظام مالیاتی، اسلام، زکات، خمس، نصاب..

استناد: سید احمد عاملی، ایمان رفیعی (۱۴۰۳)، «واکاوی نرخ‌های پرداختی در زکات و خمس؛ رهیافتی برای نظام مالیاتی ایران»، مجله جستارهای

اقتصادی، ۲۱ (۴۴): ۱۲۹-۱۵۱.

۱. مقدمه

در اسلام پرداخت‌های مالی متعددی به دلایل مختلف و برای مصارف گوناگونی در نظر گرفته شده است. برخی از این منابع جنبه اخذ جریمه در قبال انجام خطا دارد؛ مانند کفارات و دیات که طبعاً اگر تخلفی صورت نگیرد، درآمدی حاصل نمی‌شود یا توزیع نمی‌شود و برخی دیگر جنبه بازتوزیعی و تأمین مالی دولت برای انجام وظایفی را دارد که برعهده‌اش گذاشته شده است؛ مانند زکات و خمس. این دو پرداخت مالی، بخش اصلی مالیات اسلامی را به عنوان پایه‌های مالیاتی^۱ تشکیل می‌دهند.

نظام مالیاتی متعارف در مواردی با معافیت‌های مالیاتی^۲ همراه است که نظام پرداخت زکات و خمس نیز از این ویژگی برخوردار است. آستانه معافیت و پرداخت‌های مالیاتی در نظام زکات و خمس، با نصاب تعیین می‌شود. نصاب‌ها تعیین می‌کنند در کالاهای مشمول زکات، چه مقدار زکات و از چه جنسی باید پرداخت شود. درواقع، اولین نصاب، آستانه معافیت مالیاتی^۳ و نصاب‌های بعدی، نرخ‌های مالیاتی^۴ را در بازه‌های مختلف^۵ تعیین می‌کنند.

این نصاب‌ها در بیشتر موارد، به گونه‌ای نامنظم به نظر می‌رسند که در نگاه نخست، نمی‌توان قاعده کلی و معیار قابل قبولی برای آنها یافت؛ به‌ویژه آنکه در روایت وارد شده دین خدا با عقول انسان‌ها سنجیده نمی‌شود (محدث نوری، بی‌تا، ج ۱۷، ص ۲۶۲)؛ درعین حال می‌توان با استفاده از این نصاب‌ها مذاق شارع را به دست آورد و از آن برای طراحی نظام مالیاتی در کشور اسلامی الگو گرفت و رهیافت‌هایی استخراج کرد.

۲. پیشینه تحقیق

درخصوص موضوع مقاله، برخی سیاست‌های اقتصادی صدر اسلام را مورد توجه قرار داده‌اند. سیدکاظم صدر (۱۳۸۷) در بخشی از کتاب خود، بیت‌المال و بخش عمومی را از حیث منابع و مصارف به تفکیک آورده و خراج، زکات، خمس، جزیه را جزء درآمدهای بیت‌المال و همچنین، تبلیغ و ترویج اسلام، اقدامات فرهنگی، پیشبرد علوم و فنون، سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی، ایجاد امنیت و استحکامات دفاعی و تأمین رفاه اجتماعی را جزء موارد مصرف وجوه بیت‌المال برشمرده است.

علم‌الهدی (۱۳۹۵) به تبیین اصول برگرفته از مالیات‌های اسلامی برای نظام مالیاتی کشور پرداخته و ویژگی‌های نظام مالیات اسلامی را عبادی بودن، مالیات مستقیم بودن، نسبی بودن، مورد مصرف معین داشتن، اعتماد به پرداخت‌کنندگان، امکان معافیت، تشویق به سرمایه‌گذاری و عادلانه بودن عنوان کرده است و نتیجه می‌گیرد با توجه به ویژگی‌ها و شاخصه‌های نظام مالیاتی اسلام، به نظر می‌رسد نظام مالیاتی کشور برای اینکه بخواهد مدعی الگوپذیری از الگوی نظام مالیاتی اسلام باشد، نیازمند تحول اساسی و جدی است و مهم‌ترین مانع برای این امر، نداشتن شناخت کافی از نظام مالیاتی اسلام و عدم احساس ضرورت برای فراگیری و اجرای آن است.

برخی از آثار دراین باره میزان بالقوه زکات و خمس را بررسی کرده‌اند. عسکری و محمدی‌پور (۱۴۰۰) ضمن تبیین نظام تأمین مالی دولت اسلامی، خمس و زکات را به عنوان منابع درآمدی دولت عنوان نموده‌اند. محاسبه ظرفیت بالقوه مجموع مالیات‌های اسلامی در این اثر نشان می‌دهد درآمد خمس، زکات، موقوفات، مالیات بر کثرت و ثروت و انفال در سال ۱۳۹۶ معادل ۱/۷۰۶/۳۷۸ میلیارد ریال بوده است. نتیجه این تحقیق بیان می‌کند طراحی نظام یکپارچه مالیاتی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی می‌تواند اجرای احکام الهی در جامعه را آسان‌تر کند و درآمدها را افزایش دهد. افزون‌برآن عسکری و کاشیان (۱۳۸۹) در اثر دیگری پس از تعیین ظرفیت بالقوه زکات و خمس به این نتیجه رسیده‌اند که توانایی بالقوه زیادی برای زکات و خمس در جامعه وجود دارد و می‌توان از این توانایی بسیار استفاده کرد.

برخی دیگر از این آثار با توجه به دغدغه پرداخت‌های موازی برای متدینین، الگوی تجميع مالیات‌های اسلامی به‌ویژه خمس با

1. Tax Base

2. Tax Exemptions

3. Tax exemption threshold

4. Tax rates

5. Tax Brackets

مالیات‌های دولتی را مطرح کرده‌اند تا بدین نحو کسانی، که در جامعه اسلامی خمس پرداخت می‌کنند، از پرداخت مالیات معاف باشند. ازجمله این آثار طراحی الگوی یکپارچه‌سازی مالیات‌های اسلامی و متعارف توسط شجاعی (۱۳۹۹) است. وی در این اثر پیشنهاد می‌دهد دولت با برنامه‌ریزی سعی کند قوانین سازمان مالیاتی را به گونه‌ای تنظیم کند که نه تنها بار واجب مالی (شرعی و قانونی) بر دوش مردم متدین سنگینی نکند، بلکه زمینه ترغیب مردم نیز فراهم آید. از این رو، لازم است سیستم مالیاتی در کنار الزام به جایگزینی وجوه خمس و زکات به عنوان مالیات، ضرورت بازنگری در سیاست‌های حمایتی از بخش‌های داوطلبانه را نیز بیش از پیش مدنظر قرار دهد.

همچنین، آثاری به امکان‌سنجی گسترش پایه مالیاتی زکات پرداخته‌اند. توسلی و فیاضی (۱۳۹۴) به هر دو نظریه حصر و تعمیم اشاره کرده و دلایل هرکدام را بیان می‌کنند و در پایان به این نتیجه دست می‌یابند که تمام فقها در خصوص تعلق زکات به موارد نه‌گانه، اتفاق نظر دارند؛ ولی در خصوص بقیه موارد اختلاف نظر وجود دارد. اکثر فقهای شیعه قائل به حصر منابع زکات در این موارد و اکثر فقهای اهل سنت قائل به تعمیم منابع زکات هستند. آنچه می‌توان ادعا کرد اینکه واکاوی رفتار نصاب‌ها در بازه‌های مقداری مختلف و تحلیل آنها جهت نیل به رهیافت‌هایی برای نظام مالیاتی کشور، در آثار بررسی شده یافت نشده است.

۳. پرداخت‌های اجباری زکات و خمس

با تکیه بر تعریف مالیات مبنی بر پرداخت اجباری که توسط حکومت بر افراد یا نهادها تحمیل می‌شود (کاکس^۱ و دیگران، ۲۰۲۴)، زکات و خمس را به عنوان دو پرداختی واجب صدر اسلام که از طرف شارع وضع شده در نظر می‌گیریم تا با الهام از آنها رهنمودهایی برای نظام مالیاتی کنونی کشور به دست آوریم. گفتنی است منظور از دوره صدر اسلام غالباً بازه زمانی دوران بعثت تا عصر تابعین یعنی دوران پیامبر ﷺ تا عصر امویان یا به طور گسترده‌تر تا دوره اُتباع تابعین یعنی عصر اول خلافت عباسی است (عزیزی، ۱۳۹۸). حکومت‌ها در آن دوران نیز برای اداره مخارج خود مردم را مجبور به پرداخت وجوهی می‌کردند تا بتوانند امور کشور را رسیدگی کنند و در اصطلاح، کشورداری کنند؛ چیزی که شارع نیز به آن توجه داشته و زکات ابدان، زکات اموال و خمس را مبتنی بر آن واجب کرده تا بخشی از آن به دولت اسلامی تعلق گیرد و بخشی مستقیماً به تحقق اهداف دولت اختصاص یابد.

زکات ابدان یکی از زکات‌های واجب است که بر کسی که در شب عید فطر فقیر نباشد، واجب می‌شود زکات خود و نان خورهایش را پرداخت کند (طباطبایی‌یزدی (صاحب عروه)، ۱۴۲۰ق، ج ۴، ص ۲۰۶-۲۰۷). مقدار زکات ابدان ارتباطی با سطح درآمدی فرد ندارد و همواره یک مقدار ثابتی است (امام خمینی و سایر مراجع، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۱۶۹). مشهور متأخران، جنس این زکات را قوت غالب بیشتر مردم دانسته‌اند (نجفی (صاحب جواهر)، ۱۳۶۲، ج ۱۵، ص ۵۱۴)؛ اگرچه پرداخت قیمت آن نیز کفایت می‌کند (نجفی (صاحب جواهر)، ۱۳۶۲، ج ۱۵، ص ۵۱۸). زکات اموال به معنای وجوب پرداخت اندازه معینی از برخی اموال است که به حد نصابی خاص رسیده باشند (قریب، ۱۳۶۶، ج ۱، ص ۵۱۰). این اموال به نظر مشهور فقیهان شیعه نه قلم هستند که به سه دسته غلات، نقدین و چهارپایان قابل تقسیم هستند. مالک از هر کدام از اقلام زکوی هم که داشته باشد، می‌تواند قیمت آن را پرداخت کند (شیخ انصاری، ۱۴۱۵ق، ص ۱۸۲). برخی معتقدند زکات اساساً مالیات نبوده و جزء درآمدهای اصلی حکومت به شمار نمی‌آید؛ زیرا برای تأمین اهدافی پرداخت نمی‌شود که دولت در نظر دارد (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹، ص ۳۴۹-۳۵۰)؛ ولی با تعریفی که از مالیات گذشت، از آنجاکه زکات یک پرداخت واجب است که توسط شارع بر افراد تحمیل می‌شود، می‌توان آن را پرداخت اجباری به مثابه مالیات دانست.

خمس از موضوعات مهم فقه اسلامی و به طور خاص فقه امامیه است که از قرآن (انفال، ۴۱) و روایات استنباط شده و به پرداخت یک پنجم مازاد درآمد سالانه و برخی موارد دیگر مانند معدن و گنج با شروط خاصی اشاره دارد (عاملی (الشهید الأول)، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۲۵۸). معیار خمس به عنوان یک نصاب ثابت و لایتغیر در یک حد معین و تعریف شده یعنی بیست درصد مال و آن هم تنها یک مرتبه در طول دوره بقا، تعیین پیدا کرده است. همچنین، خمس عمدتاً متعلق به درآمد است و به مال فرد نه شخصیت حقوقی تعلق می‌گیرد؛ یعنی تنها اشخاص حقیقی، مکلف به پرداخت آن هستند و خمس بر اشخاص حقوقی از قبیل دولت‌ها، مؤسسه‌ها، بانک‌ها و مانند آن، واجب نیست؛

بنابراین درآمدهای شخصیت حقوقی (که مالک حقیقی ندارد) متعلق خمس نیست.^۱

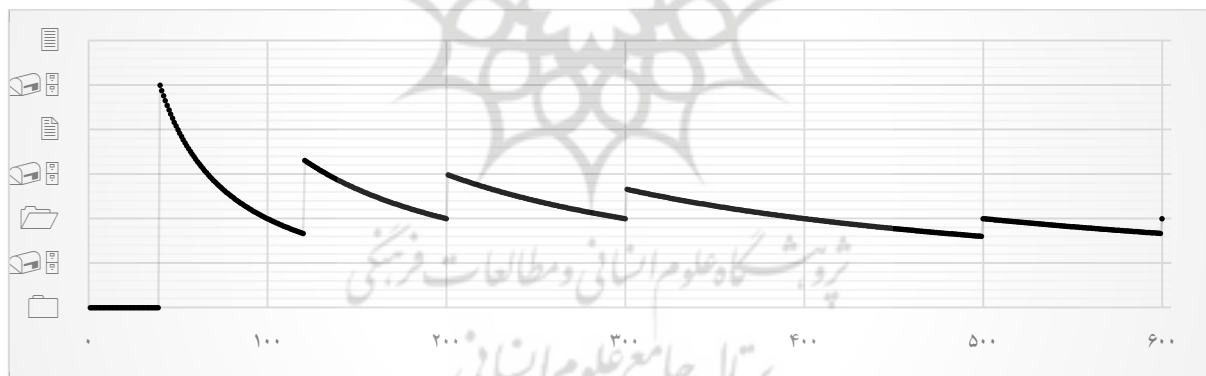
در میان پرداخت‌های واجب دیگر، جزیه و خراج نیز دیده می‌شوند؛ ولی از آنجاکه نرخ‌های مشخصی ندارند و تعیین آنها طبق نظر و به تشخیص حاکم است (موسوی خویی، بی‌تا، کتاب الجهاد، مسئله ۶۳) در این گزارش کنار گذاشته شده‌اند. همچنین، در اسلام پرداخت‌های مالی دیگری نیز وجود دارد که جنبه وجوبی ندارند؛ از جمله صدقه، انفاق، اطعام، بخشش، هبه و هدیه (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹، ص ۳۸۳) که این پرداخت‌ها از آن جهت که براساس الزام و قانون انجام نمی‌گیرند، بررسی نمی‌شوند و تنها زکات و خمس مورد توجه این مقاله است.

۴. انصاب و مقادیر زکات و خمس^۲

در ادامه درخصوص مواردی که زکات به آنها تعلق می‌گیرد و مقادیر زکات آنها همچنین نرخ‌های مواردی که خمس به آنها تعلق می‌گیرد، بنابر نظریه مشهور فقها^۳ به‌طور جداگانه بحث می‌شود.

۴-۱. انصاب‌های گوسفند

الگوی مقادیر زکات در گوسفند از تعداد ۴۰۰ گوسفند آغاز می‌شود؛ به این نحو که به‌ازای هر ۱۰۰ عدد گوسفند، یک گوسفند زکات داده می‌شود و در مقادیر کمتر از ۴۰۰ عدد، نمی‌توان الگویی را ترسیم کرد. براساس این مقادیر، نمودار ۱ را می‌توان رسم نمود که نشان می‌دهد مقداری که باید به‌عنوان زکات پرداخت شود، چه سهمی از تعداد گوسفندان است. تمایل این مقادیر به عدد یک به‌گونه‌ای است که با اغماض بتوان گفت: مقدار زکات گوسفند یک درصد است.

نمودار ۱: درصد مقدار زکات نسبت به تعداد گوسفند

۴-۲. انصاب‌های شتر

مقدار زکات پرداختی انصاب‌های شتر تا ۲۵ نفر از طرف شارع با حساب گوسفند بیان شده است؛ یعنی اگر شتردار به تعداد زیر ۲۶ نفر شتر داشته باشد، زکات آن را باید گوسفند بپردازد و این موارد، تنها مواردی در اقلام زکات است که جنس آنچه زکات به آن تعلق گرفته با جنس آنچه به‌عنوان زکات پرداخت می‌شود متفاوت است. از این رو، لازم است برای به دست آوردن سهم مقادیر، هم تعداد شترها و هم مقدار زکات به واحد یکسانی تبدیل شوند. به این جهت ارزش درهمی تعداد شترها را با ارزش درهمی مقادیر زکات مقایسه می‌کنیم. براساس محاسبات^۴

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام رهبری: احکام خمس، سرمایه ثابت. ذیل مشارکت گروهی در سرمایه و حکم خمس آن.

<https://www.leader.ir/fa/book/215/1?sn=32281>

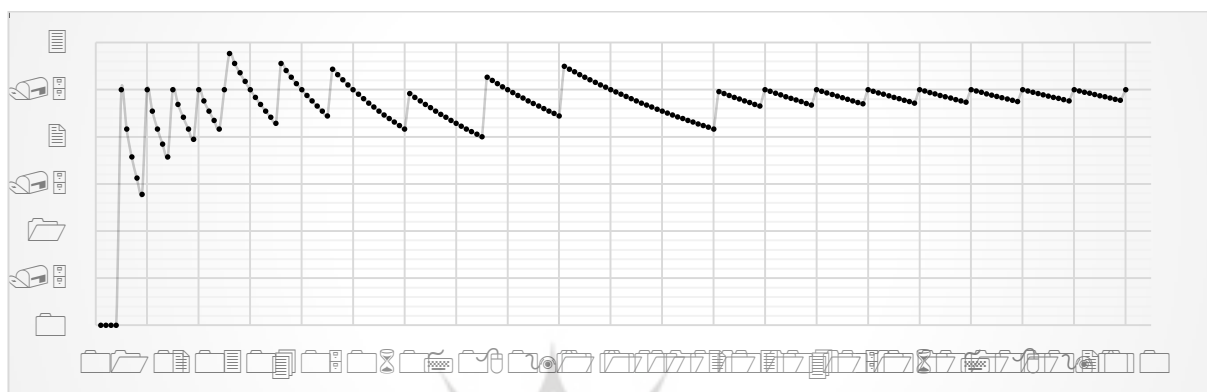
۲. محاسبات انصاب‌های اقلام زکوی در قالب جداول، در انتهای تحقیق با عنوان پیوست ذکر شده است.

۳. در این بخش به اقوال مشهور فقها اکتفا و از ورود به اختلافات فقهی خودداری می‌شود.

۴. بنا بر روایت «من وجبت علیه ابنة لبون و لم تکن عنده و کانت عنده ابنة مخاض دفعها و أعطی معها شاتین أو عشرين درهما (طوسی (شیخ الطائفة)، ۱۴۰۰، ج ۱، ص ۱۸۰)» ارزش گوسفند معادل ده درهم گرفته شده است؛ البته این ارزش، قیمت معمول گوسفند است؛ والا گوسفندهایی با قیمت‌های کمتر نیز وجود داشته‌اند (الوادی،

هر حقه، ۱۰۰ درهم به دست می‌آید و ارزش شترهای بنت مخاض، بنت لبون و جذعه که مقادیر زکات در نصاب‌های مختلف هستند به ترتیب ۶۰، ۸۰ و ۱۲۰ درهم خواهد شد.

بدین ترتیب، نمودار ۲ را رسم می‌کنیم که بیانگر سهم مقدار زکات از تعداد کل شترهاست. تمایل سهم زکات در نمودار، به ۲/۵ درصد کاملاً قابل مشاهده است و اگرچه انحراف از آن نیز دیده می‌شود، ولی در تعداد شترهای بالا، انحراف ناچیز شده و به سمت انطباق با این عدد میل می‌کند.

نمودار ۲: درصد مقدار زکات نسبت به تعداد شتر

۳-۴. نصاب‌های گاو

مقدار زکات در گاو پس از نصاب ۷۰، الگو می‌گیرد به این نحو که تعداد گاوها باید بین اعداد ۳۰ و ۴۰ تفکیک شود؛ به طوری که بیش از ۹ گاو باقی نماند و به ازای هر سی عدد گاو، یک گوساله یک ساله (تبیع) و به ازای هر چهل عدد، یک گاو دو ساله (مسنه) پرداخت می‌شود. برای به دست آوردن سهم هر مقدار زکات از تعداد کل گاوها و مقایسه آنها با یکدیگر لازم است معیار واحد داشته باشیم؛ بنابراین باید ارزش تبیع و مسنه نسبت به یکدیگر مشخص باشد که براساس محاسبه^۱ می‌توان گفت: گاو تبیع ۰/۷۵ یا سه چهارم گاو مسنه است. نمودار ۳ بیانگر این است که مقدار زکات، چه درصدی از کل تعداد گاوها را شامل می‌شود. با توجه به این نمودار، به وضوح باید گفت: حداکثر ۲/۵ درصد، عددی است که می‌توان به سهم زکات در گاو نسبت داد و همواره این عدد به سمت ۲/۵ درصد از ارزش قلم زکوی میل پیدا می‌کند.

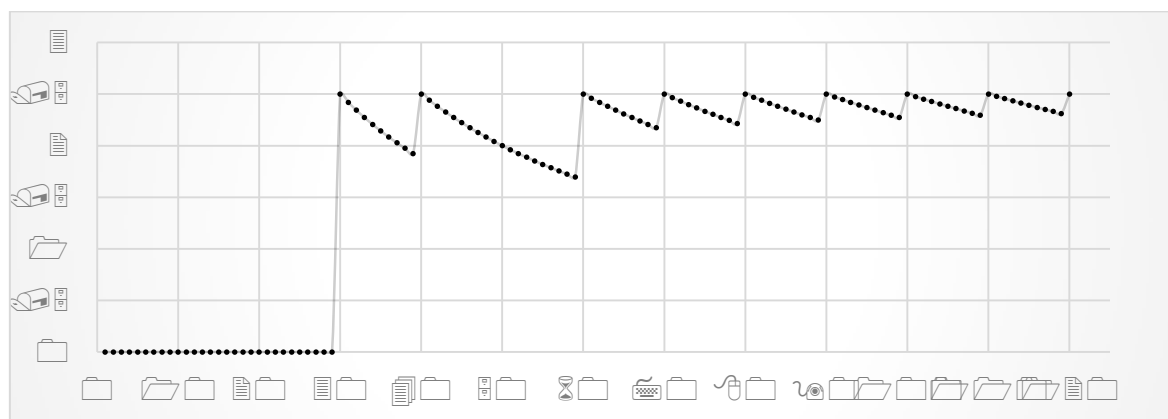
۲۰۱۹، ص ۶۰). از طرفی با توجه به نصاب شتر و گوسفند، تعداد ۵ شتر با ۴۰ گوسفند معادل دانسته شده و هر دو باید به طور برابر تعداد یک گوسفند زکات دهند. پس با این حساب هر شتر به طور معمول معادل ۸ گوسفند است که ۸۰ درهم می‌شود؛ اگرچه قیمت شتر برخلاف این نیز ذکر شده است (الوادی، ۲۰۱۹، ص ۸۰). از سوی دیگر، قیمت هر یک از شترهای بنت مخاض، بنت لبون، حقه و جذعه، که در پرداخت زکات، عنوان شده‌اند، به ترتیب ۵۰، ۷۰، ۹۰ و ۱۱۰ درهم بوده است (الوادی، ۲۰۱۹، ص ۵۸). مبتنی بر این قیمت‌ها نیز ۸۰ درهم برای میانگین قیمت شترها در نظر گرفته می‌شود تا به وسیله آن، ارزش دره‌می تعداد شترهای دامدار به دست آید. برای به دست آوردن ارزش دره‌می بنت مخاض، بنت لبون، حقه و جذعه از روابط زیر نیز می‌توان استفاده نمود. به کمک روایت یاد شده می‌دانیم اختلاف قیمت هر یک از اقسام این شترها، ۲۰ درهم است. بنابراین داریم: $BL + 20 = H$ (1) در این رابطه به جای بنت لبون از نماد BL و به جای حقه از نماد H استفاده شده است. از طرفی در نصاب‌های شتر، برای تعداد بیشتر از ۱۲۱ شتر به ازای هر ۵۰ شتر یک حقه و به ازای هر ۴۰ شتر یک بنت لبون باید زکات داده شود. اگر فرض کنیم تعداد شترها ۲۰۰ عدد باشد، می‌توان مقدار زکات را به دو شیوه محاسبه کرد: یکی با حساب ۴۰ که می‌شود ۵ بنت لبون و دیگری با حساب ۵۰ که می‌شود ۴ حقه؛ بنابراین از آنجاکه نباید این دو حساب تفاوت چندانی با هم داشته باشند، ارزش ۵ بنت لبون با ۴ حقه تقریباً برابر است پس خواهیم داشت:

$$2) 5BL = 4H$$

از حل روابط ۱ و ۲، نتیجه زیر حاصل می‌شود:

$$\begin{cases} BL + 20 = H \\ 5BL = 4H \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} 5BL + 100 = 5H \\ 5BL = 4H \end{cases} \Rightarrow 5BL + 100 - 5BL = 5H - 4H \Rightarrow H = 100$$

۱. برای این کار به سراغ حالتی می‌رویم که ۱۲۰ گاو وجود داشته باشد. طبق الگوی تفکیک، در این صورت مقدار زکات برحسب تفکیک ۳۰ تایی، ۴ تبیع می‌شود و برحسب تفکیک ۴۰ تایی، ۳ مسنه. بنابراین، ارزش این دو با یکدیگر تقریباً برابر خواهد بود و می‌توان گفت: گاو تبیع برابر است با ۰/۷۵ گاو مسنه.

نمودار ۱: درصد مقدار زکات نسبت به تعداد گاو

۴-۴. نصاب‌های غلات

تفاوت نصاب غلات با مواردی که تاکنون ذکر شده در این است که غلات تنها یک نصاب دارند و مقدار زکات آن هم به صورت درصد ثابتی از مقدار محصول است. درواقع، اگر مقدار محصول در هریک از غلات چهارگانه به نصاب که حدود ۸۵۰ کیلو است برسد،^۱ با توجه به شرایط آبیاری محصولات، سهم ۵ درصد یا ۱۰ درصد از آن باید به عنوان زکات پرداخت شود. این امر از حیث مقدار، شباهت زیادی به پرداخت مالی خمس دارد که سهم آن ۲۰ درصد است؛ با این تفاوت که در خمس از همان ابتدا هر میزان که مازاد درآمد سالانه وجود داشته باشد، مشمول پرداخت می‌شود؛ ولی در اینجا حد معافیت وجود دارد.

بنابراین، اگر بخواهیم نمودار سهم مقدار زکات از کل محصول را رسم کنیم به صورت خط موازی با محور افقی در خواهد آمد؛ همان‌طور که در نمودار ۴ نشان داده شده است. این نمودار تا رسیدن به نصاب، منطبق بر محور افقی بوده به این معنا که میزان پرداختی صفر است و پس از آن با شیب صفر در سطح ۵ درصد یا ۱۰ درصد ادامه پیدا خواهد کرد.

نمودار ۴: درصد زکات غلات به کل محصول

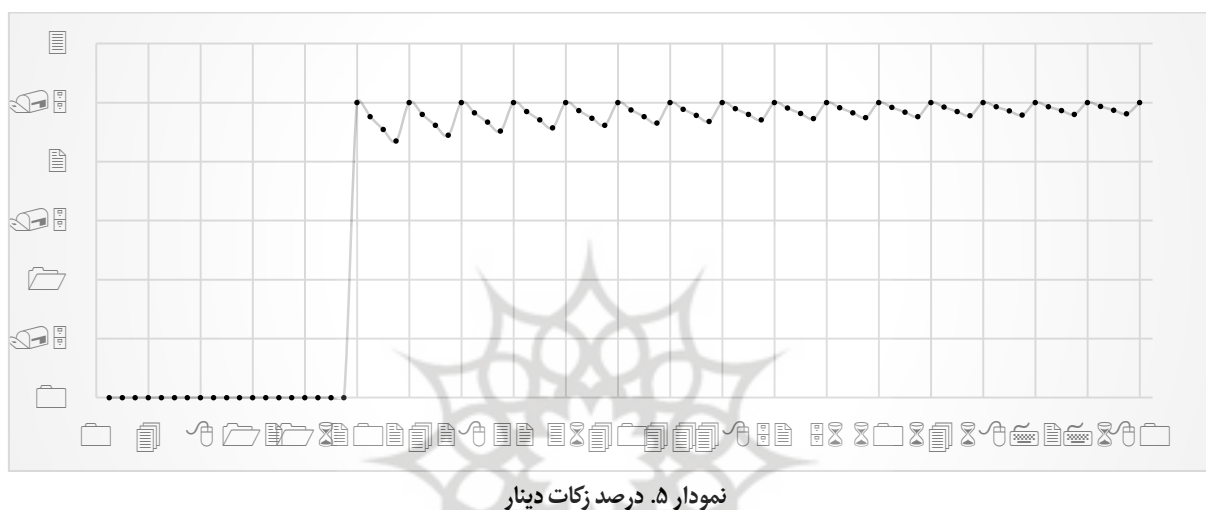
۵-۴. نصاب‌های نقدین

دینار و درهم بعد از نصاب اول که به ترتیب ۲۰ دینار و ۲۰۰ درهم است از الگوی واحد و ثابتی پیروی می‌کنند. به بیان دقیق‌تر، این الگواز ابتدا برقرار است؛ ولی در مقادیر زیر این دو نصاب، زکات بخشیده شده و درواقع، نوعی معافیت داده شده است. براساس این، در مورد دینار

۱. در این بحث از اختلاف فقهی موجود در جواز کسر هزینه‌ها و زمان آن صرف نظر می‌کنیم. ر. ک: امام خمینی (ره)، و سایر مراجع، ۱۳۸۱، مسئله (۱۸۸۰).

به‌ازای هر ۴ دینار، ۰/۱ دینار و در مورد درهم به‌ازای هر ۴۰ درهم، ۱ درهم به‌عنوان زکات باید پرداخت شود؛ ولی در مقیاس زیر ۲۰ دینار و زیر ۲۰۰ درهم، پرداخت مالیاتی بخشیده شده است.

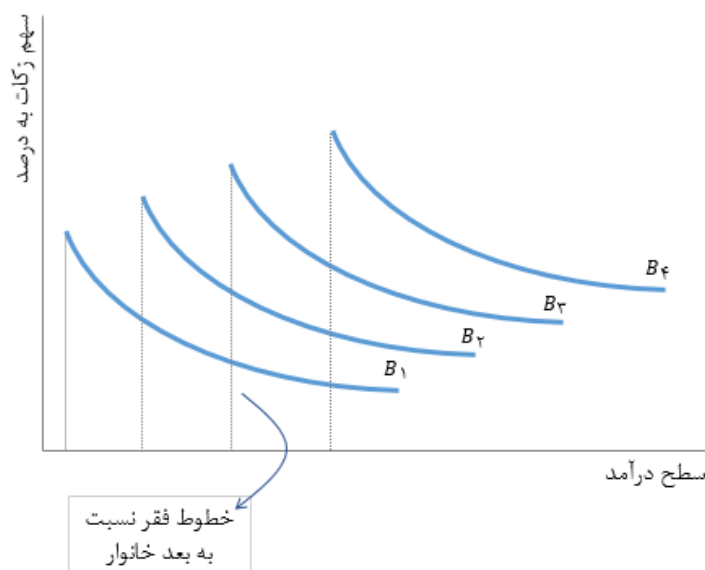
پیش از رسم نمودار درصد زکات در نقدین باید توجه داشت که مقدار زکات ۲۰ دینار، معادل نیم دینار حساب شده^۱ تا بتوان سهم مقدار زکات از کل را به دست آورد. نمودار درهم نیز همانند دینار است و فقط مقیاس‌ها تفاوت می‌کند از این جهت نمودار درهم رسم نمی‌شود. همان‌طور که از نمودار دینار پیداست، مقدار زکات گرایش شدیدی به سمت عدد ۲/۵ درصد دارد و هرچه میزان کالا افزایش یابد، فاصله‌اش از این عدد در زیر خط کمتر می‌شود؛ به‌گونه‌ای که می‌توان آن را منطبق بر عدد ۲/۵ تصور کرد؛ امری که امروزه در برخی کشورها متداول است و زکات پول نقد را به میزان ۲/۵ درصد دریافت می‌کنند.^۲

۴-۶. نصاب زکات ابدان

زکات ابدان یک پرداخت مالی است که ارتباط مستقیمی با خط فقر دارد؛ زیرا فقرا از پرداخت آن معاف هستند و بر هرکس که مؤونه سال خود و عیالش را دارد، واجب است آن را پرداخت کند. بنابراین، معافیت در این پرداخت فقط شامل حال فقرا می‌شود که حداقل سطح معیشت را هم ندارند. بالاتر از این مقدار، باید به مقدار ثابتی به‌ازای هر فرد خانوار زکات پرداخت کند. البته گفتنی است که در زکات ابدان مؤونه هر خانوار وابسته به بعد خانوار است و به‌صورت منطقی از یک سطح در آمد به بالا انتظار داریم که سرپرست خانوار بتواند آن را پرداخت کند. از آنجاکه مقدار زکات فطره یا همان فطره در طول سطوح درآمدی مختلف ثابت است، سهم آن نسبت به درآمدهای فرد، کاهشی بوده و منحنی نزولی را شکل خواهد داد که در نمودار ۶ نشان داده شده است. درعین حال در بُعد خانوار بالاتر، منحنی، جابه‌جا شده و مقدار زکات پرداختی و به‌تبع آن سهم زکات با فرض ثبات درآمد خانوار افزایش پیدا خواهد کرد. نماد B در نمودار بیانگر بعد خانوار است.

۱. مقدار زکات در نصاب اول دینار، درواقع، ده قیراط است نه نیم دینار؛ درعین حال چون هر دینار معادل بیست قیراط است؛ پس ارزش ده قیراط برابر با نصف دینار می‌شود.
2. <https://islamqa.info/fa/answers/207972>

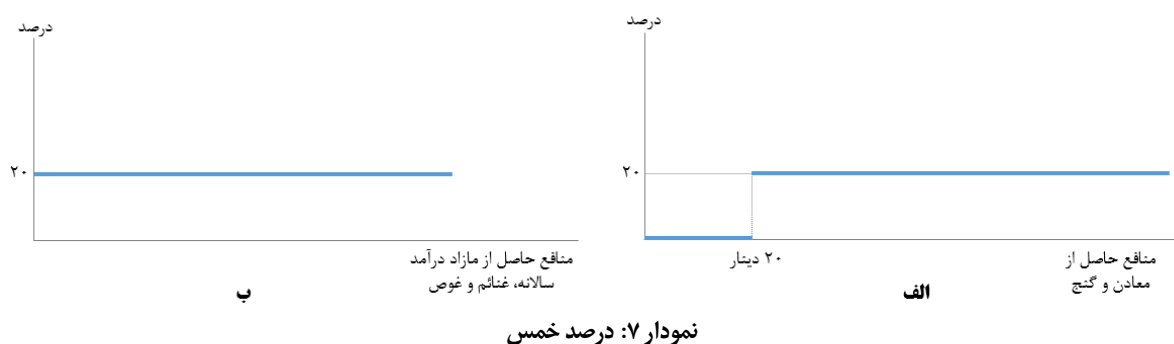

نمودار ۶: درصد زکات ابدان

از آنجاکه پرداخت زکات فطره منوط به سطح درآمدی بالاتر از خط فقر است، در مقادیر پایین تر از خط فقر میزان زکات صفر است و در مقادیر بالاتر با افزایش درآمد، به دلیل اینکه میزان پرداخت زکات به اندازه یک صاع قوت غالب ثابت است، نسبت زکات به درآمد کاهش می یابد و شیب منحنی نزولی می شود؛ این روند تا انتها به صورت مجانب سطح درآمد ادامه می یابد. ضمن آنکه، اگرچه اجزایی از مؤونه مانند خوراک یا پوشاک رابطه مستقیمی با بعد خانوار دارد و با افزایش تعداد افراد این هزینه ها نیز بالا می رود، اما ماهیت برخی هزینه های دیگر از جمله مسکن این گونه است که با افزایش بعد خانوار، به طور متناسب زیاد نمی شود؛ بلکه تا تعدادی از افراد ثابت می ماند و درواقع، هزینه نهایی مسکن با توجه به افزایش تعداد خانوار یکسان نیست. این امر سبب می شود سطح معافیت پرداخت زکات ابدان تغییر کند. افزون بر آنکه، بیان می کند فاصله منحنی ها می تواند لزوماً مساوی نباشد.

۴-۷. نصاب خمس

پرداخت مالی خمس در همه مصادیق آن به صورت درصد ثابت در نظر گرفته شده است. این ویژگی نشان می دهد با افزایش درآمد، میزان پرداخت فرد بیشتر می شود؛ اگرچه نرخ مالیاتی تغییری نمی کند و فقط میزان پرداخت به دلیل افزایش درآمد افزایش می یابد. تفاوتی که در اقسام مشمول خمس دیده می شود این است که برخی از آنها دارای نصاب هستند و تا وقتی که به آن میزان نرسند، از معافیت برخوردارند؛ مانند خمس معادن و گنج، که نصاب آنها مانند نصاب سکه طلا، ۲۰ دینار است. پس در کمتر از این مقدار نیازی نیست، دارنده مال، مالیاتی پرداخت کند؛ اما اقسام دیگری هستند که شارع برای آنها سطح معافیتی قائل نشده است و مقدار مال هر چقدر هم که کم باشد، خمس آن باید پرداخت شود؛ مانند ارباب مکاسب و غنائم به دست آمده از جنگ. از این رو، اگرچه درصد پرداخت مال در همه مصادیق خمس یکسان و ثابت است، اما می توان دو نمودار برای آن استخراج نمود که با فرض وجود و عدم معافیت مالیاتی است. نمودار ۷ بیانگر این دو نمودار است.

۵. رهیافت‌هایی از نصاب‌های زکات و خمس

با بررسی نصاب‌های زکات و خمس در مواردی که ذکر شد آثار و نتایج قابل توجهی به دست می‌آید که می‌تواند معیار و ملاکی برای طراحی نظام مالیاتی اسلامی قرار گیرد. در ادامه ۱۰ مورد از این رهیافت‌ها بیان می‌شود.

۵-۱. قابلیت تسری سهم‌های به‌دست‌آمده به نظام مالیاتی امروزی

پایه‌ای‌ترین رهیافتی که از تحلیل نصاب‌های زکات و خمس در دوران صدر اسلام به دست می‌آید، امکان تسری آنها به عصر حاضر و بهره‌گیری از تناسب حاصل در آن، برای نظام مالیاتی کشور است. از این رو، با اینکه جنس مالی که زکات به آن تعلق می‌گیرد با جنس مالی که باید به‌عنوان زکات پرداخت شود گاه یکی است و گاه تفاوت دارد، در هر دو حالت، روابط آن در عصر حاضر قابل بهره‌مندی است. در مواردی که جنس آن دو یکی باشد؛ مانند زکات گوسفند یا گاو، قواعد و نسبت‌های به‌دست‌آمده، قابل تسری در طول زمان است؛ زیرا با تغییر قیمت‌های نسبی مواجه نیستیم و قیمت کالا نسبت به خودش همواره ثابت است. حتی در تبیع (گاو یکساله که داخل سال دوم شده است) و مسنه (گاو دو ساله) که زکات گاو با آنها پرداخت می‌شود، صرفاً تفاوت سنی در یک جنس از حیوان ملاحظه می‌شود که احتمال تغییر فاحش در قیمت نسبی‌شان بسیار کم است. این امر تسری روابط حاصل را مقدور می‌کند.

اما در مواردی مانند تعداد شترهای زیر ۲۵ نفر که زکات آنها به گوسفند بیان شده، تورم بخشی در گوسفند و شتر در طول دوران می‌تواند متفاوت باشد و در نتیجه، ممکن است نسبت این دو به یکدیگر تغییر کند، در عین حال تسری نسبت یادشده در روایت، قابل توجیه است از این جهت که:

اولاً: در عصر ائمه (علیهم‌السلام) نیز سطح عمومی قیمت‌ها و همچنین، قیمت‌های نسبی تغییر می‌کرد (یوسفی، ۱۳۷۹)، در عین حال تغییر نسبت اختلاف سنی شتر و گوسفند، در روایات مشاهده نشده است؛ به‌دیگرسخن، اگر تغییر قیمت نسبی این دو حیوان، دخالتی در مقادیر زکات شتر داشت، با لحاظ طول دوره زمانی امامت حضرات معصومین (علیهم‌السلام) باید به مقادیر تغییر یافته نیز در برخی روایات اشاره می‌شد؛

ثانیاً: روایات باب زکات^۱ و مقادیر زکات نشان می‌دهد، شارع دقت عقلی را در تعیین مقدار مال زکوی و زکات آن مورد توجه قرار نداده و بیشتر به سهولت پرداخت زکات از طرف مؤدیان اهمیت داده است. از این رو، مردم نیز به‌طور کلی به دو نوع کم و زیاد زکات می‌دادند (کتانی ادیسی، ۱۹۲۷، ص ۴۱۳) و محاسبه دقیقی انجام نمی‌دادند. بنابراین، تفاوت نسبت قیمت این دو حیوان به همدیگر، اگرچه در مرعی و منظر شارع رخ می‌دهد؛ اما التفاتی به آن نکرده و آن را ملاک تغییر مقدار زکات قرار نداده است؛

ثالثاً: قیمت‌های بازاری به‌دست‌آمده در عصر حاضر، مؤید این نسبت است؛ البته باید توجه داشت اختلاف ارزش اقسام شتر که با نام‌های مختلف در روایات آمده، اگرچه در ظاهر به جنس و سن آنها برمی‌گردد، اما در عرف بازار امروزی، تفاوت وزن شتر و تغییرات هنگفت آن در سال‌های ابتدایی زندگی این حیوان، عامل عمده تعیین‌کننده قیمت آن در نظر گرفته می‌شود؛ به‌گونه‌ای که در هر سال ممکن است تا یکصد کیلو بر وزن شتر افزوده شود و رشد فاحشی در قیمت آن به وجود آورد.

۱. برای نمونه ر.ک: شیخ کلینی، ۱۳۸۷، ج ۷، کتاب الزکاه.

۵-۲. ماهیت پایه‌ها و نرخ‌های مالیاتی در نظام پرداخت واجب

متعلقات خمس و زکات، از ماهیات متفاوتی برخوردار هستند که سبب شده اخذ مالیات از مازاد درآمد حاصل از تلاش نیروی کار یا تجارت و بازرگانی که در خمس دیده شده، نسبت به بخش تولیدی کالایی که مشمول زکات است، تمایل به نرخ‌های ثابت و بالاتری داشته باشد. متعلق خمس در مازاد درآمد سالانه، شاخصه‌اش مازاد بودن است به هر مقدار که باشد؛ یعنی چیزی است که از درآمد سالانه با کسر تمامی هزینه‌ها و صرف مؤونه، باقی مانده و به مصرف نرسیده است. سایر اقلام خمس نیز همراه با نوعی حالت دفعی و غیرانتظاری همراه هستند؛ به این معنا که یابنده معدن یا گنج، اگرچه برای یافتن آنها در تلاش باشد، اما باز هم دستیابی به نتیجه، در گرو اتفاق و نوعی موهبت طبیعت به او حساب می‌شود. به همین دلیل بالاترین نرخ‌های مالیاتی در این اقلام دیده می‌شود.

پایه زکات بر غلات، درآمد ناشی از تولید است؛ درحالی که پایه زکات نقدین و چهارپایان، دارایی و ثروت در طول سال است؛ مشروط به احراز شرایط. ازجمله شرایطی که در چهارپایان وجود دارد، تغذیه از مرتع طبیعی و انفال است. به این جهت این قسم از زکات یعنی زکات انعام را باید مالیات بهره‌برداری از طبیعت توسط مالک به شمار آورد که در صورت عدم بهره‌برداری از طبیعت و تغذیه حیوانات با علوفه‌ای که توسط مالک خریداری شده، مستلزم مالیات صفر خواهد بود.

در اقلام زکوی، ماهیت محصولات کشاورزی با دامی تفاوتی دارد مبنی بر اینکه محصولات کشاورزی جنبه مصرفی با طول عمر کوتاه و پایان‌پذیر دارند؛ درحالی که احشام، نوعی دارایی غیر مالی به شمار می‌آیند و ارزش افزوده به همراه دارند و مالک می‌تواند از نماء منفصل آنها نیز استفاده کند. ممیزه قابل توجه دیگر بین این دو محصول آن است که متعلق زکات در غلات، مثلی است؛ یعنی اگر مثلاً گندم به چندین قسمت دسته‌بندی شود، هر جزء آن با جزء دیگر، قیمت برابر دارد؛ درحالی که دام‌ها قیمتی هستند؛ با این معیار که اجزایشان تفاوت ارزش دارند (قانون مدنی ایران، ۱۳۰۷، ماده ۹۵۰).

براساس این، به عنوان یک توصیه سیاستی می‌توان گفت: در نظام اسلامی باید نرخ‌های پایین، بر بخش تولیدی شامل تولید کالاها یا محصولات اساسی جامعه وضع شده و بر بخش‌های خدمات و بازرگانی نرخ‌های بالا وضع شود. همچنین، با رویکرد دیگری می‌توان گفت: در بخش تولید کالایی، نرخ‌های پایین و در بخش درآمد اشخاص و خانوار، نرخ‌های بالای مالیاتی توصیه می‌شود. به علاوه، در بخش کشاورزی نرخ‌های بالاتری نسبت به دامداری توصیه می‌شود و دام‌های سبک نرخ‌های پایین‌تری نسبت به دام‌های سنگین دارند. این امر فارغ از شرایط عصر پیدایش اسلام که مبتنی بر نظام اقتصادی کشاورزی و دامداری خود بوده، می‌تواند بیانگر روشی در سیاست‌گذاری اقتصادی نیز باشد؛ زیرا راهبردی را مشخص می‌کند تا دولت جهت ایجاد انگیزه برای ورود مردم به بخش‌های خاص اقتصادی از نرخ‌های متفاوت مالیاتی استفاده نماید.

در هر صورت در تمامی انواع پایه‌های مالیاتی صدر اسلام مالیات تصاعدی به معنای افزایش نرخ مالیاتی در پی افزایش درآمد مشمول مالیات (کاگان، ۲۰۲۳^۱) دیده نمی‌شود؛ زیرا در هیچ‌یک از مالیات‌هایی که اسلام وضع کرده، با افزایش درآمد یا دارایی، فرد ملزم به پرداخت نرخ مالیاتی بالاتری نمی‌شود؛ بلکه حتی گاه این نرخ کاهش می‌یابد. بنابراین، ماهیت نظام مالیاتی، متشکل از پایه‌ها و نرخ‌ها، مالیات تصاعدی را نمی‌پذیرد و تناسبی با آن ندارد؛ اگرچه آن را نفی هم نمی‌کند؛ زیرا دلیلی بر ردع و منع آن وجود ندارد. از این رو، دولت از لحاظ شرعی در صورت وجود مصلحتی برای جامعه اسلامی، مجاز است از نرخ‌های تصاعدی در مالیات‌های حکومتی استفاده کند.

۵-۳. عدم لزوم تصدیگری دولت در جمع‌آوری مالیات

در نظام پرداخت واجبات زکات و خمس، گاه مانند زکات ابدان، شیوه بازتوزیع منابع، به صورت مستقیم از پرداخت‌کننده به دریافت‌کننده و بدون دخالت دولت جایز شمرده شده است؛ به این معنا که مؤدی زکات فطره می‌تواند بدون آنکه مبلغ پرداختی خود را به حاکمیت و دولت بدهد، مستقیماً به دست فرد نیازمند برساند. چنین شیوه توزیعی از آن جهت که در راستای تحقق یکی از وظایف دولت است، نه تنها خللی بر احتساب این منابع جزء درآمدهای دولت وارد نمی‌کند، بلکه با عدم دخالت دولت، هزینه‌های آن را نیز کاهش می‌دهد و دولت می‌تواند بدون

تحمل هزینه‌ای و صرفاً با وضع قوانین لازم و ایفای نقش نظارتی، سیاست‌های بازتوزیعی درآمدی از ثروتمندان به فقرا را به انجام برساند. بنابراین، از آنجاکه شیوه دریافت و پرداخت وجوه زکات و خمس، هم با واسطه‌گری دولت و هم بدون حضور او انجام می‌شده و شارع تأکید خاصی روی هیچ‌کدام از این دو نداشته، می‌توان گفت: جمع‌آوری درآمدهای دولت و توزیع آن در راستای اهداف توسعه‌ای کشور، دست‌کم در مواردی، نیاز ضروری به تصدیگری دولت اسلامی نداشته، بلکه می‌تواند طی یک تنظیم‌گری مناسب توسط مالیات‌دهندگان و تحت اشراف دولت انجام شود.

۴-۵. مالی و غیرمالی بودن متعلق مالیات

تحلیل اقلامی که مالیات به آنها تعلق می‌گیرد، نشان می‌دهد که مالیات زکات و خمس، هم بر روی دارایی غیرمالی از جمله چهارپایان و غلات و هم بر روی دارایی مالی از جمله دینار و درهم وضع شده است؛ پس نمی‌توان گفت اسلام فقط از دارایی‌های غیرمالی، مالیات دریافت کرده است؛ البته باید به این نکته توجه داشت که دینار و درهم صدر اسلام، افزون بر واسطه معاملات، ارزش ذاتی نیز داشته و چون جنس آنها از طلا و نقره بوده به‌گونه‌ای یک کالای حقیقی به شمار می‌آمده و یک کالای صرفاً اعتباری نبوده‌اند. از این‌رو، تسری آن بر پول اعتباری، محتاج دلیل است که در میان فقها موافقان و مخالفانی برای این تسری حکمی وجود دارد؛ اما به‌هرحال نشان می‌دهد دارایی مالی نیز مورد توجه شارع قرار داشته و فقط از دارایی‌های غیرمالی، مالیات اخذ نشده است.

این رهیافت، راه را برای وضع پرداخت اجباری بر روی دارایی‌های مالی و غیرمالی باز می‌کند. این چنین پرداخت‌های اجباری می‌تواند از مسیر زکات شرعی طراحی شود یا در صورت وجود مخالفت فقهی، از طریق پایه مالیاتی در چهارچوب مالیات‌های حکومتی وضع شود. درواقع، به نظر می‌رسد با توجه به عدم منع شارع از وضع مالیات بر دارایی‌های مالی و غیرمالی، بلکه وجود مصادیقی از این امر توسط خود شارع، می‌توان در نظام مالیاتی، پایه‌هایی را اعم از امور مالی یا غیرمالی تعریف کرد که منابع دولت اسلامی را تأمین کند؛ اگرچه ذیل موارد مشهوری نباشد که زکات و خمس به آنها تعلق می‌گیرد.

۵-۵. مالی و غیرمالی بودن مالیات پرداختی

افزون بر چیزی که مالیات به آن تعلق می‌گیرد یا متعلق مالیات که در بخش قبل گذشت، نوع چیزی که باید به‌عنوان مالیات پرداخت شود نیز قابل بررسی است که آیا صرفاً غیرمالی یا مقداری است یا اینکه پرداخت مالیات می‌تواند پولی و از دارایی مالی نیز باشد. در گذشته نه‌تنها در اسلام بلکه به‌طورکلی مالیات‌ستانی منحصر در گرفتن پول نبود، بلکه فعالیت‌های بدنی و ارائه خدمات توسط مؤدیان مالیاتی در کنار دریافت کالاهای حقیقی نیز از شیوه‌های رایج به شمار می‌رفت (کاکس و دیگران، ۲۰۲۴). در این صورت انجام اجباری کارهای عمومی برای دولت بدون دریافت دستمزد، به منزله اخذ مالیات به شمار می‌آمد. افزون بر اینکه تعیین کالای حقیقی به‌ویژه محصولات کشاورزی به‌عنوان مالیات نیز رواج داشت.

باوجوداین، تعیین مقداری و عددی مالیات، محاسن و مشکلاتی در پی داشت. از محاسن این شیوه، سادگی پرداخت بیشتر در زمانی بود که حمل و نگهداری پول، سختی‌هایی به همراه داشت و رواج چندانی نداشت. در این صورت برای برخی مؤدیان مالیاتی بسیار ساده‌تر بود از کالای خود به‌عنوان زکات بپردازند تا اینکه بخواهند آن را تبدیل به پول کنند و بدل کالا بدهند. درعین حال، در صورتی که کالای تعیین‌شده همگن نباشد، مثل اقلام دامی، استفاده از چنین شیوه‌ای، ارزش نصاب را مبهم باقی می‌گذاشت (رستمی و رستمی، ۱۳۹۵) و این امر از معایب آن به شمار می‌آمد. به همین دلیل با گسترش اقتصاد پولی، استفاده از مقادیر غیرمالی جهت گرفتن مالیات، کاربردی ندارد.

البته در صدر اسلام همان‌طور که مالیات‌های زکات و خمس منحصر در گرفتن پول نبود، منحصر در گرفتن کالا هم نبوده؛ بلکه بنابر روایات^۱ هرکدام از کالا یا پول، که برای پرداخت‌کننده زکات مقدورتر بود، می‌توانست به‌عنوان زکات پرداخت شود. شیخ‌انصاری می‌فرماید: منحصر کردن پرداخت زکات در درهم، حتی زمانی که زکات به درهم تعلق گرفته باشد، خلاف اجماع است (شیخ‌انصاری،

۱. برای نمونه ر.ک: علامه مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۶، ص ۱۰۵، باب الرجل يعطی عن زکاته العوض.

۱۴۱۵ق، ص ۱۸۱). در زکات فطره نیز پرداخت قیمت گندم یا برنج به جای خود آنها، نظر اکثر فقها بلکه همه آنهاست (همان، ص ۴۲۳). ازاین رو، در تعلق زکات، فردیت گوسفند یا شتر یا گاو معیار و ملاک قرار نگرفته؛ بلکه مالیت آن عنوان ذکر شده، زکات و متعلق حق فقر است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۹).

بنابراین، هم می توان خود این عناوین و هم مقدار مال معادل آنها را به عنوان مالیات حساب کرد. حاصل این رهیافت آن است که هم مال می تواند به عنوان مالیات در نظام مالیاتی دیده شود و هم در کنار مال می توان ارائه کالا را در نظر گرفت و سیاست گذار باید به جنبه سهولت هریک از این دو روش نسبت به افراد مختلف توجه کند تا مؤدی از هر روشی استفاده کند که برایش آسان تر باشد. به عبارت دیگر، پولی و مقداری بودن پرداختی زکات و خمس پذیرفتنی است و ترجیحی نسبت به یکدیگر ندارد.

۵-۶. بهره‌وری مقیاسی در نصاب‌های انعام ثلاثه

انصاب و مقادیر زکات در انعام ثلاثه، که رویکرد تولیدی دارند، بیانگر اهمیت بهره‌وری در مقیاس و تشویق به تولید بیشتر با میزان ثابت امکانات است. نمودارهای نصاب چهارپایان نشان می دهد در بازه‌ها یا براکت‌های مشخص، نرخ مالیات کاهش می یابد. به این نحو که در یک مقیاس خاص، ابتدا درصد بالایی از دارایی به عنوان مالیات تعیین می شود و این سهم کاهش می یابد تا به نصاب بعدی برسد که درواقع، مقیاس بعدی در نظر گرفته می شود. در مقیاس جدید مجدداً سهم مالیات بالاست؛ ولی باز هم شیب نزولی دارد و کاهش می یابد تا نصاب بعدی و این روند ادامه دار است.

این نحوه مالیات بندی، تولیدکننده را تشویق می کند که در هر مقیاسی خود را به بالاترین توان برساند تا نرخ مالیاتی اش کمتر باشد. البته زمانی که مقدار دارایی بیش از این حد شود، گویی تولیدکننده وارد سطح جدیدی از ظرفیت تولید شده که باید از آن استفاده کند و در سطح جدید به بالاترین میزان برسد تا مالیاتی که می پردازد به نسبت دارایی اش، کاهش یابد. چنین رویکردی در نظام مالیاتی به این معناست که با تعیین براکت‌های مشخص در پایه‌های مالیاتی معجزاً، از ابزار نرخ مالیاتی تنازلی استفاده شود تا تولیدکننده را ترغیب نماید که با تولید بیشتر یا کسب درآمد بیشتر، مشمول نرخ مالیاتی کمتری شود و از این راه سود بیشتری به دست آورد.

۵-۷. نرخ ثابت در نصاب غلات اربعه و خمس

در مقایسه حوزه کشاورزی با دامداری، از آنجاکه برای تولیدکننده توسعه مقیاس در کشاورزی سهولت بیشتری نسبت به دامداری دارد، نرخ اخذ زکات در حوزه کشاورزی، ثابت لحاظ شده و صرفه مقیاس در بخش‌های مختلف در آن ذکر نشده است. ازاین رو، به سبب اختلاف ماهیتی این دو حوزه با اینکه نرخ زکات در احشام ثابت گرفته نشده بود، در غلات با وضع نرخ ثابت مالیاتی از طرف شارع مواجه هستیم.

پس نصاب زکات غلات اربعه و خمس برخلاف زکات چهارپایان و نقدین، دارای نرخ ثابت تناسبی است؛ مالیات تناسبی یعنی مالیات‌هایی که براساس نسبت معینی باید پرداخت شوند و کم یا زیاد شدن متعلق مالیات، در کاهش یا افزایش نرخ، اثری ندارد (کاگان، ۲۰۲۳b). چنین نصابی از نظر اجرایی سهولت بیشتری دارد و به کارایی ضرری وارد نمی کند (عسکری و محمدی پور، ۱۴۰۰).

در نظر گرفتن نرخ‌های ثابت مالیاتی در چهارچوب نظام مالیاتی با توجه به ماهیت و نوع پایه مالیاتی، رهیافتی است که از نظام پرداخت واجب زکات و خمس در صدر اسلام به دست می آید. به همین دلیل تمرکز بر روی یک نوع از نرخ‌های مالیاتی و غفلت از انواع دیگر می تواند درآمدهای مالیاتی را دچار آسیب کند و منابع بالقوه مالیاتی را از بین ببرد.

۵-۸. نرخ مالیاتی تنازلی در زکات ابدان

در زکات ابدان با توجه به ثابت بودن میزان پرداخت زکات در هر بُعد خانوار، بدون ارتباط با میزان درآمد، هرچه میزان درآمد فرد بالاتر باشد درصد مالیاتی که می پردازد نسبت به کل درآمدش کمتر است که از آن با عنوان مالیات تنازلی یاد می شود. مالیات تنازلی یعنی مالیات با درآمد رابطه عکس دارد (کاگان، ۲۰۲۴). در اینجا نیز سهم زکات فطره از درآمد با سطح درآمد رابطه عکس پیدا خواهد کرد. مالیات تنازلی

در سایر مواردی که زکات به آنها تعلق می‌گیرد نیز به‌طور جزئی قابل ملاحظه است؛ به این معنا که در محدوده هر نصاب تا نصاب بعدی نرخ مالیات کاهش می‌یابد؛ اگرچه با رسیدن به نصاب بعدی، مجدداً افزایش خواهد یافت. از این‌رو، در تمام مقادیر اموال متعلق زکات نمی‌توان گفت، مالیات تنازلی است؛ برخلاف زکات ابدان که این قاعده به‌صورت کلی برای آن تعیین پیدا کرده است و هرچه درآمد فرد افزایش پیدا کند، سهم فطریه نسبت به درآمدی، که باید پردازد، کاهش می‌یابد.

این ویژگی زکات ابدان را شاید بتوان به این ویژگی از آن ارتباط داد که در زکات ابدان برخلاف دیگر امور، پرداخت مالیات در عوض تکسب و تملک نیست؛ به این معنا که گاه فرد یک محصول کشاورزی تولید می‌کند یا حیوانی می‌خرد که در مقابل این تملک، باید زکات پرداخت کند؛ حتی در خمس نیز پس از کسب درآمد یا تملک حیازتی نسبت به برخی اشیاء، باید درصدی از آن را به‌عنوان خمس پرداخت کند؛ اما گاه بدون اینکه فرد چیزی به دست آورد، پرداختی بر او واجب شده است. زکات ابدان از این قسم است که در عوض تصاحب مال و اموالی واجب نمی‌شود؛ بلکه صرف حلول عید فطر، پرداخت زکات فطره برای کسانی واجب می‌شود که شرایط آن را داشته باشند. از این‌رو، مقدار آن در تناسب با درآمدهای فرد در نظر گرفته نشده؛ بلکه به صورت مقداری ثابت فرض شده است. رهیافت حاصل در نظام مالیاتی می‌تواند در مواردی بروز نماید که پایه مالیاتی با کسب و کار مؤدی ارتباطی ندارد و درواقع، میزان درآمد یا تلاش مؤدی در مشمول پرداخت مالیات شدن اثری ندارد. برای مثال، پرداختی از نوع عوارض غالباً مستقل از سطح درآمد است و برحسب سرانه خانوار یا اشخاص وضع می‌شود.

۵-۹. مالیات سرپرستی

ویژگی دیگر منحصر به زکات ابدان (فطره) این است که این قسم از پرداخت واجب، فقط برعهده سرپرستان خانوار یا به تعبیر دینی، نان‌آوران خانه است و تنها از او گرفته می‌شود و شامل تمام کسانی نمی‌شود که کسب درآمد می‌کنند. به این ترتیب که ممکن است هریک از اعضای خانواده دارای شغل باشند و درآمد جداگانه به دست آورند؛ اما چون مخارج خانواده برعهده پدر یا سرپرست خانواده است، زکات فطره بر او واجب می‌شود و دیگر اعضای خانواده موظف به پرداخت این مالیات نیستند. این رویه در پایه‌های دیگر مالیاتی دیده نمی‌شود؛ همان‌طور که در خمس ارباب مکاسب هر صاحب درآمدی موظف است مازاد درآمد سالیانه خود را حساب کند و بیست درصد آن را به‌عنوان پرداخت واجب، پردازد.

حاصل این رهیافت، جواز طراحی پایه‌های مالیاتی مبتنی بر سرپرست خانوار و باتوجه به بُعد خانوار است؛ به‌طوری‌که فرد عیال‌وار، به دلیل آنکه اقدام کرده تا هزینه عیال خود را برعهده بگیرد، از جمله این هزینه‌ها پرداخت نوعی از مالیات است که فقط او مشمول آن است و دیگر درآمدبگیران خانواده را تحت شمول قرار نمی‌دهد؛ البته همان‌طور که گفته شد، اینکه سایر درآمدبگیران خانواده معاف از مالیات ابدان هستند، به معنای معافیت آنها از هرگونه مالیات دیگر از جمله مالیات بر مازاد درآمد (خمس) نیست.

۵-۱۰. عدم شمولیت معافیت مالیاتی

حکومت‌ها برای رعایت اوضاع معیشتی افراد کم‌درآمد، معمولاً معافیت‌های مالیاتی را برای کسانی در نظر می‌گیرند که سطح درآمدی آنها تا حد مشخصی باشد. در پایه‌های مالیاتی اسلامی، اگرچه مواردی مانند خمس مازاد درآمد سالانه و زکات ابدان یافت می‌شود که معافیتی برای آن در نظر گرفته نشده، اما در بسیاری از آنها چنین معافیتی وجود دارد. ویژگی معافیت در این پایه‌ها، عدم شمولیت آنهاست؛ به این معنا که تا وقتی مال و دارایی در دامنه معافیت است و از آن بیشتر نشده، معافیت برقرار است و شخص هیچ مالیاتی پرداخت نمی‌کند؛ اما پس از عبور از سطح معافیت مالیاتی، مقدار معافیت لغو می‌شود و گویی اصلاً وجود نداشته، در نتیجه، فرد باید سهم مالیاتی خود را از کل مالی که دارد، حساب کند و مقدار معافیت از آن کسر نمی‌شود؛ بلکه محاسبه می‌شود.

این شیوه دریافت مالیات و معافیت مالیاتی برخلاف رویه کنونی است؛ زیرا در حال حاضر اگر سطح معافیت مالیاتی، ۱۰۰ میلیون ریال باشد، فردی که ۱۱۰ میلیون درآمد دارد، فقط درصدی از ۱۰ میلیون مازاد را به‌عنوان مالیات مستقیم بر حقوق پرداخت می‌کند و معافیت ۱۰۰ میلیون همچنان باقی است و به سطوح درآمدی دیگر نیز گسترش پیدا می‌کند؛ اما در بسیاری از پایه‌های مالیاتی اسلام، معافیت به

سطوح دیگر توسعه نمی‌یابد و در سطوح درآمدی بالاتر نادیده تلقی می‌شود و از کل درآمد، مالیات گرفته می‌شود؛ برای مثال، اگر کشاورزی، ۸۰۰ کیلوگرم محصول زکوی داشته باشد، از پرداخت مالیات معاف است؛ اما اگر ۱۰۰۰ کیلو محصول برداشت کند، ده یا پنج درصد تمام آن را باید به‌عنوان زکات بپردازد؛ یعنی ۱۰۰ یا ۵۰ کیلو و مقدار معافیت از آن کم نمی‌شود.

۶. جمع‌بندی

در اسلام برای ایجاد توازن و دوری از گردش اموال در دست سرمایه‌داران، پرداختی‌های واجب و مستحب متعددی تعیین شده تا هم فقرا و محرومین، شریک اموال ثروتمندان شوند و هم نیازهای مالی حکومت اسلامی تأمین شود. در میان پرداخت‌های واجب، برخی از آنها مانند زکات و خمس به‌مثابه مالیات در عصر حاضر هستند؛ زیرا جنبه اجباری ازسوی شارع دارند؛ همان‌طور که مالیات، اجبار از ناحیه دولت دارد. بازه‌های مالیاتی در نظام پرداخت اجباری اسلام با معیار نصاب تعیین می‌شوند. نصاب مقدار زکاتی را بیان می‌کند که در هر قلم از اقلام زکوی باید پرداخت شود. بررسی این نصاب‌ها و مقدار پرداختی در هر کدام در کنار واکاوی ماهیات آنها، رهیافت‌هایی را برای نظام مالیات‌ستانی در کشور فراهم می‌آورد.

بهره‌مندی از نظام مالیاتی صدر اسلام، چه در صورتی که مقادیر پرداختی زکات و خمس از جنس مالی باشد که زکات و خمس به آن تعلق گرفته است و چه از جنس دیگری باشد، امکان‌پذیر است و می‌توان از آن در سیاست‌گذاری نظام مالیاتی اسلام بهره برد. در این مسیر، باید توجه داشت که پایه‌ها و نرخ‌های مالیاتی در صدر اسلام از ماهیت‌های متفاوتی برخوردار بوده‌اند که در نظام مالیاتی می‌تواند استفاده و متناسب با هر ماهیتی، نرخ متناسبی وضع شود.

یافته‌های نظام مالیاتی صدر اسلام نشان می‌دهد دولت اسلامی در جمع‌آوری و توزیع درآمدهای حاصل از پرداخت‌های واجب، هم می‌تواند تصدیگری کند و هم اینکه حداقل در برخی از موارد صرفاً نقش هدایت‌گری، سیاست‌گذاری و نظارتی را برعهده گیرد و از طریق فعالیت داوطلبانه افراد در قالب‌های فردی یا سمن‌ها تجهیز و تخصیص منابع زکوی انجام پذیرد و به‌تبع هزینه‌های دولت کاهش یابد. در نظام مالیاتی اسلامی دارایی مالی مانند درهم و دینار و هم دارایی غیر مالی از جمله دام و غلات مشمول پرداخت مالیات شده‌اند و مالیات در نوع خاصی از آنها منحصر نیست. همچنین، پرداخت هر مورد از مواردی که زکات یا خمس به آن تعلق گرفته نیز لزوماً در نوع خاصی از کالا یا مال منحصر نیست؛ پس از نظر شارع مقداری یا پولی بودن پرداختی مالیاتی موضوعیت نداشته؛ بلکه به‌عنوان تسهیل‌گری برای مودی طریقت دارد.

این وضعیت نشان می‌دهد نظام مالیاتی از نوعی انعطاف در پرداخت مالیاتی برخوردار است که ثمره آن راحتی و آسایش مودی مالیاتی خواهد بود؛ زیرا از اموال در دسترس خود اقدام به پرداخت خواهد کرد و زحمت تبدیل آن برعهده‌اش نیست. ثمره چنین سیاستی، افزایش مؤدیان مالیاتی و در نتیجه افزایش درآمد دولت و آبادانی است. ازسوی دیگر، اگر فاصله هر دو نصاب در نصاب‌های زکات چهارپایان یا براكتهای انعام را بیانگر ظرفیت تولیدی دامداری بدانیم، بدین نتیجه دست می‌یابیم که نرخ‌های مالیاتی باید به‌گونه‌ای وضع شوند که تولیدکننده برای پرداخت مالیات کمتر، تمایل داشته باشد با افزایش بهره‌وری، به بالاترین سطح تولید در مقیاس خود برسد.

ضمن آنکه در میان انواع نرخ‌های مالیاتی تصاعدی، ثابت و تنازلی، در مالیات‌های اسلامی با دو نوع ثابت و تنازلی مواجه هستیم و در هیچ‌یک از موارد، نرخ مالیاتی تصاعدی مشاهده نمی‌شود. در این بین نیز به‌ترتیب مالیات‌های موضوعه در بخش مازاد درآمد اشخاص و خانوار (۲۰ درصد)، کشاورزی دیمی (۱۰ درصد)، کشاورزی آبی (۵ درصد)، دامداری سنگین (۲/۵ درصد) و دامداری سبک (۱ درصد) بیشترین مقدار را دارا هستند.

منابع

* قرآن کریم.

۱. أنصاری (الشیخ)، مرتضی (۱۴۱۵ق). کتاب الزکاه. قم: المؤتمر العالمی بمناسبه الذکری المئویہ الثانیہ لمیلاد الشیخ الأعظم الأنصاری، الأمانه العامه.
۲. توسلی، محمد اسماعیل، و فیاضی، ام‌کلثوم (۱۳۹۴). «امکان‌سنجی فقهی گسترش پایه مالیاتی زکات». همایش سیاست‌های مالی و مالیاتی ایران. قابل دسترسی در:
<https://sid.ir/paper/893432/fa>
۳. خمینی (امام)، روح‌الله و سایر مراجع (۱۳۸۱). توضیح المسائل مراجع. گردآورنده: سید محمدحسن بنی‌هاشمی خمینی و احسان اصولی. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۴. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه (۱۳۷۹). مبانی اقتصاد اسلامی. تهران: سمت.
۵. رستمی، محمدزمان، و رستمی، محمدهادی (۱۳۹۵). «پیشنادهایی برای بسط و جایگزینی نظام مالیاتی اسلام». مطالعات اقتصاد اسلامی، ۸(۱): ۷-۲۶.
doi: 10.30497/IES.2015.1754
۶. شجاعی، مجید (۱۳۹۹). «طراحی الگوی یکپارچه‌سازی مالیات‌های اسلامی و متعارف». مجله اقتصاد، ۲۰(۴ و ۳): ۱۱۱-۱۳۵.
۷. صدر، سیدکاظم (۱۳۸۷). اقتصاد صدر اسلام. تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۸. طباطبایی یزدی (صاحب عروه)، سید محمدکاظم (۱۴۲۰ق). العروه الوثقی. قم: مؤسسه النشر الإسلامی التابعه لجماعه المدرسین.
۹. طوسی (شیخ الطائفه)، ابوجعفر محمد بن حسن (۴۰۰ق). النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی. بیروت: دار الکتب العربی.
۱۰. عاملی (الشهید الأول)، ابوعبدالله (۱۴۱۷ق). الدروس الشرعیه فی فقه الإمامیه. قم: مؤسسه النشر الإسلامی التابعه لجماعه المدرسین.
۱۱. عزیزی، حسین (۱۳۹۸). «تبارشناسی مفهوم «صدر اسلام» در تاریخ‌نگاری اسلامی». پژوهش‌های تاریخی دوره جدید، ۱۱(۳) یا (۴۳): ۵۳-۶۸.
۱۲. عسکری، محمد مهدی و احمد محمدی‌پور (۱۴۰۰). «ارائه الگو پیشنهادی تأمین مالی دولت اسلامی و بررسی ظرفیت اجرایی آن در اقتصاد ایران». تحقیقات مالی اسلامی، ۱۰(۲ یا ۱): ۴۹۵-۵۳۸.
doi: 10.30497/IFR.2021.240202.1590
۱۳. عسکری، محمد مهدی و عبدالمحمد کاشیان (۱۳۸۹). «آزمون بسندگی زکات و خمس در تأمین حداقل معیشت خانوارهای نیازمند در اقتصاد ایران طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۷». معرفت اقتصادی، ۲(۱ یا ۳): ۵-۳۴.
۱۴. علم‌الهدی، سیدسجاد (۱۳۹۵). «تحلیلی از شاخص‌های نظام مالیات اسلامی به‌عنوان الگوی هدف برای نظام مالیاتی ایران». بررسی مسائل اقتصاد ایران، ۳(۲): ۹۵-۱۰۹.
۱۵. قانون مدنی ایران (۱۳۰۷).
۱۶. قریب، محمد (۱۳۶۶). تبیین اللغات لتبیین الایات. تهران: بنیاد.
۱۷. کتانی ادریسی، عبدالکبیر (۱۹۲۷). التراتیب الإداریه و العمالات و الصناعات و المتاجر و الحاله العلمیه التي كانت علی عهد تأسیس المدينه الإسلامیه فی المدينه المنوره العلیه. رباط: المطابع الأهلیه.
۱۸. کلینی (شیخ)، محمد بن یعقوب (۱۳۸۷). الکافی. کتاب الزکاه. قم: دار الحديث.
۱۹. مجلسی (علامه)، محمدباقر (۱۴۰۴ق). مرآه العقول فی شرح أخبار آل الرسول. قم: دار الکتب الإسلامیه.
۲۰. موسوی خوئی (آیت‌الله)، سیدابوالقاسم (بی‌تا). منهاج الصالحین. قم: مؤسسه الخوئی الإسلامیه.

۲۱. نجفی (صاحب جواهر)، شیخ محمدحسن (۱۳۶۲). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام. محقق عباس قوچانی. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۲۲. نوری (محدث)، حسین بن محمدتقی (بی تا). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: موسسه آل البيت لإحياء التراث.
۲۳. الوادی، حازم محمود (۲۰۱۹). الدوال الإقتصادية لقيم الأنصبه الشرعیه. اردن: دار الكتاب الثقافی.
۲۴. هاشمی شاهرودی (آیت الله)، سید محمود (۱۳۸۹). درس خارج فقه. ۱۳۸۹/۰۸/۳۰. قابل دسترسی در: <https://www.hashemishahroudi.org/fa/lessons/2/458>
۲۵. یوسفی، احمدعلی (۱۳۷۹). «دگرگونی قیمت ها در عصر تشريع». کاوشی نو در فقه، ۲۵ و ۲۶، ۱۵۳-۲۱۴.
26. Alamul-Hūda, Seyyed Saj'jad (2016). Tahlili az shakhes'hāye nezame māliātī eslami be onvane olgūyē hadaf baraye nezam maliyati iran [An analysis of the indicators of the Islamic tax system as a target model for the Iranian tax system]. *A study of Iranian economic issues*. 3(2), 95-109. [In Persian]
27. Al-Wadi, Hazem Mahmoud (2019). Aldeval aleghtesadiyah leghiyam alansebah alsharaiah [Economical Means for the Establishment of Legal Monuments]. Jordan: Dar Al-Kitab Al-Thaqafi. [In Persian]
28. Ameli (Al-Shahid Al-Awwal), Abu Abdullah (1417 AH). Aldorus olshar'ciyah fi feghh alemamiyah [Islamic Studies in Imami Jurisprudence]. Qom: Islamic Publishing Foundation affiliated with the Teachers' Association. [In Persian]
29. Ansari (Sheikh), Murtaza (1415 AH). Zakat Book. Qom: The World Conference on the Occasion of the Second Centenary of the Birth of Sheikh Al-A'zam Al-Ansari, General Secretariat. [In Persian]
30. Askari, Mohammad Mehdi and Abdul Mohammad Kashian (2010). azmune basandegi zakat va khoms dar tamin hadde'aghalle maishat khanevarhaye niazmand dar eghtesad iran teye salhaye 1380 ta 1387 [Testing the sufficiency of Zakat and Khums in providing the minimum livelihood of needy households in the Iranian economy during the years 1380 to 1387]. *Economic Knowledge*. 2(1, Serial 3), 5-34. [In Persian]
31. Askari, Mohammad Mehdi and Ahmad Mohammadipour (2011). Erayeh olgu pishnahadi tamin mali dowlat eslami va barresi zarfiate ejrayee an dar eghtesad iran [Presenting a proposed model for financing the Islamic state and examining its executive capacity in the Iranian economy]. *Two scientific quarterly journals of Islamic Financial Research*. 10(2, Serial 20), 495-538. [In Persian]
32. Azizi, Hossein (2019). Tabarshenasi mafhume «sadr e islam» dar tarikhnegari eslami [Genealogy of the concept of "Sadr Islam" in Islamic historiography]. *Historical Researches of the New Period*. 11(3, Serial 43). 53-68. [In Persian]
33. Cox, Maria S.; Fritz Neumark; Charles E. McLure (2024). Taxation. Encyclopedia Britannica. Available: <https://www.britannica.com/money/taxation>
34. Cox, Maria S.; Fritz Neumark; Charles E. McLure (2024). Taxation. Encyclopedia Britannica.
35. Daftar hamkari howzeh va daneshgah [Office of Seminary and University Cooperation] (2000). Mabani Eghtesad Eslami [Fundamentals of Islamic Economics]. Tehran: Samt. [In Persian]
36. Ghanoone madani Iran [Iranian Civil Code] (1927). [In Persian]
37. Gharib, Muhammad (1987). Tabyin olloghat lettbyin alayat [Explanation of languages for the explanation of verses]. Tehran: Foundation Publications. [In Persian]
38. Hashemi Shahroudi (Ayatollah), Seyyed Mahmoud (2010). Lessons Outside Fiqh. 08/30/1389. Available at: [In Persian] <https://www.hashemishahroudi.org/fa/lessons/458/2>
39. Kagan, Julia (2023a). What Is a Progressive Tax? Advantages and Disadvantages. <https://www.investopedia.com/terms/p/progressivetax.asp>.
40. Kagan, Julia (2023b). Proportional Tax: What It Is and How It Works. <https://www.investopedia.com/terms/p/proportionaltax.asp>. December 03, 2023.

41. Kagan, Julia (2024). Regressive Tax: Definition and Types of Taxes That Are Regressive.
<https://www.investopedia.com/terms/r/regressivetax.asp#:~:text=The%20term%20regressive%20tax%20refers,%2D%20and%20high%2Dincome%20earners.> February 06, 2024.
42. Katani Idrisi, Abdul Kabir (1927). Altaratib oledariyah va alamalat va alsana'at va almatajer va alhalat olelmiyah allati kanat ala ahde ta'sise almadinah aleslamiyah fi almadinah almonavarah alalaviah [Administrative arrangements, labor, industries, stores, and the scientific state that existed at the time of the establishment of the Islamic city in the Holy City]. Rabat: Al-Mutabah Al-Ahliyya. Available at:
<https://www.slideshare.net/uploadpdfbooks/s2130753> [In Persian]
43. Khomeini (Imam), Ruhollah and Sayere Maraje (2002). Tozih ol-masaele Maraje. Compiled by: Seyyed Muhammad Hassan Bani Hashemi Khomeini and Ehsan Usuli. Qom: Islamic Publications Office of the Teachers' Association of the Qom Seminary. [In Persian]
44. Kulayni (Sheikh), Muhammad ibn Yaqub (2008). Al-Kafi. The Book of Zakat. Qom: Dar Al-Hadith. [In Persian]
45. Majlisi (Allamah), Muhammad Baqir (1404 AH). Merat ologhul fi sharhe akhbare al alrasool [Mirror of the Minds in Explaining the News of the Prophet's Family]. Qom: Dar Al-Kutb Al-Islamiyyah. [In Persian]
46. Mousavi Khoei (Ayatollah), Seyyed Abul-Qasim (N.D.). Minhaj Al-Salihin. Qom: Al-Khuae Al-Islamiyyah Foundation. [In Persian]
47. Najafi (Saheb Jawaher), Sheikh Muhammad Hassan (1362). Jawaher alkalam fi sharhe sharaye aleslam [Jawaher Al-Kalam in Explaining the Laws of Islam]. Researcher Abbas Quchani. Beirut: Dar Ihya' Al-Turaht Al-Arabi. [In Persian]
48. Nouri (Muhaddith), Hussein bin Muhammad Taqi (N.D.). Mustadrak Al-Wasa'il Wa Mustanb Al-Masalah. Qom: Al-Bayt (AS) Foundation for Revival of Heritage. [In Persian]
49. Rostami, Mohammad Zaman and Mohammad Hadi Rostami (2016). Pishnahadhayee baraye bast va jaygozini nezam maliati eslam [Suggestions for expanding and replacing the Islamic tax system]. *Islamic Economic Studies*. 8(1 Series 51), 7-26. [In Persian]
50. Sadr, Seyyed Kazem (2008). Eghtesade sadre eslam [Early Islamic Economics]. Tehran: Shahid Beheshti University Printing and Publishing Center. [In Persian]
51. Shojaei, Majid (2019). Tarahi olguye yekparchehsazi maliathaye esalami va motaaref [Designing a model for integrating Islamic and conventional taxes]. *Economic Journal*. 20(3,4), 111-135. [In Persian]
52. Tabatabaei Yazdi (Sahebe Urwa), Seyyed Muhammad Kazem (1420 AH). Urwa Al-Wothqa. Qom: Islamic Publishing Foundation affiliated with the Teachers' Association. [In Persian]
53. Tavassoli, Muhammad Ismail and Umm Kulthum Fayyazi (2015). Emkansanji feghhi gostaresh paye maliati zakat [Jurisprudential Feasibility Study of Expanding the Zakat Tax Base]. Iranian Financial and Tax Policies Conference. Available: <https://sid.ir/paper/893432/fa>. [In Persian]
54. Tusi (Sheikh Al-Ta'ifah), Abu Ja'far Muhammad bin Hassan (1400 AH). alnahayah fi mojarrade alfeghh va alfatva [The End in Jurisprudence and Fatwa]. Beirut: Dar Al-Kitab Al-Arabi. [In Persian]
55. Yousefi, Ahmad Ali (2000). Degarguniye gheymatha dar asre tashria [Price Changes in the Age of Legislation. A New Exploration in Jurisprudence]. 25,26. 153-214. [In Persian]
56. <https://islamqa.info/fa/answers>
57. <https://islamqa.info/fa/answers>
58. <https://www.leader.ir/fa/book>
59. <https://www.leader.ir/fa/book>

پیوست

جدول های محاسباتی نصاب های زکات و خمس

جدول ۱: موارد متعلق زکات

ردیف	مورد	اولین نصاب	مقدار زکات
۱	گوسفند	۴۰ گوسفند	۱ گوسفند
۲	شتر	۵ شتر	۱ گوسفند
۳	گاو	۳۰ گاو	۱ گوساله یک ساله
۷-۴	غلات	حدود ۸۵۰ کیلوگرم	با آبیاری: یک بیستم بدون آبیاری: یک دهم
۸	دینار (طلا)	۲۰ دینار	معادل ۰/۵ دینار
۹	درهم (نقره)	۲۰۰ درهم	۵ درهم

جدول ۲: نصاب های گوسفند تا ۴۰۰ عدد

مقیاس	نصاب (حد پایین)	حد بالای نصاب	مقدار زکات	درصد مقدار از نصاب
۰ تا ۳۹ (۳۹)	-	-	۰	۰
۴۰ تا ۱۲۰ (۸۱)	۴۰	۱۲۰	۱	۲/۵ ۰/۸۳
۱۲۱ تا ۲۰۰ (۸۰)	۱۲۱	۲۰۰	۲	۱/۶۵ ۱
۲۰۱ تا ۳۰۰ (۱۰۰)	۲۰۱	۳۰۰	۳	۱/۴۹ ۱
۳۰۱ تا ۳۹۹ (۹۹)	۳۰۱	۳۹۹	۴	۱/۳۲ ۱

جدول ۳: مقدار زکات ۴۰۰ عدد گوسفند و بیشتر

تعداد گوسفند	مقدار زکات	درصد مقدار از تعداد
۴۰۰	۴	۱
۴۹۹	۴	۰/۸
۵۰۰	۵	۱
۵۹۹	۵	۰/۸۳
۶۰۰	۶	۱
۶۹۹	۶	۰/۸۵
۷۰۰	۷	۱
۷۹۹	۷	۰/۸۷
...	...	...

جدول ۴: نصاب های شتر تا ۲۵ نفر

مقیاس	نصاب (حد پایین)	حد بالای نصاب	ارزش درهمی	مقدار زکات و ارزش درهمی آن	درصد ارزش از ارزش نصاب
۹ تا ۵	۵	۹	۴۰۰	۱ گوسفند	۲/۵
			۷۲۰	(۱۰ درهم)	۱/۳۸
۱۰ تا ۱۴	۱۰	۱۴	۸۰۰	۲ گوسفند	۲/۵
			۱۱۲۰	(۲۰ درهم)	۱/۷۸
۱۵ تا ۱۹	۱۵	۱۹	۱۲۰۰	۳ گوسفند	۲/۵
			۱۵۲۰	(۳۰ درهم)	۱/۹۷
۲۰ تا ۲۴	۲۰	۲۴	۱۶۰۰	۴ گوسفند	۲/۵
			۱۹۲۰	(۴۰ درهم)	۲/۰۸
			۲۰۰۰	۵ گوسفند	۲/۵

جدول 5: نصاب‌هاۛ شتر از ۲۶ تا ۱۲۰ نفر

مقياس	نصاب (حد پايين)	حد بالاي نصاب	ارزش درهمي	مقدار زكات و ارزش درهمي آن	درصد ارزش از ارزش نصاب
۳۵ تا ۲۶	۲۶		۲۰۸۰	۱ بنت مخاض	۲/۸۸
(۱۰)		۳۵	۲۸۰۰	(۶۰ درهم)	/۱۴
۴۵ تا ۳۶	۳۶		۲۸۸۰	۱ بنت ليون	۲/۷۷
(۱۰)		۴۵	۳۶۰۰	(۸۰ درهم)	/۲۲
۶۰ تا ۴۶	۴۶		۳۶۸۰	۱ حقه	۲/۷۱
(۱۵)		۶۰	۴۸۰۰	(۱۰۰ درهم)	۲/۰۸
۷۵ تا ۶۱	۶۱		۴۸۸۰	۱ جذعه	۲/۴۵
(۱۵)		۷۵	۶۰۰۰	(۱۲۰ درهم)	۲
۹۰ تا ۷۶	۷۶		۶۰۸۰	۲ بنت ليون	۲/۶۳
(۱۵)		۹۰	۷۲۰۰		۲/۲۲
۹۱ تا ۱۲۰ (۳۰)	۹۱		۷۲۸۰	۲ حقه	۲/۷۴
		۱۲۰	۹۶۰۰		۲/۰۸

جدول 6: مقدار زكات ۱۲۱ نفر شتر و بيشتر

تعداد شتر	ارزش درهمي تعداد شتر	مقدار زكات	ارزش درهمي مقدار زكات	درصد ارزش مقدار از ارزش تعداد
۱۲۱	۹۶۸۰	۳ بنت ليون	۲۴۰	۲/۴۷
۱۲۹	۱۰۳۲۰	۰ حقه		۲/۳۲
۱۳۰	۱۰۴۰۰	۲ بنت ليون	۲۶۰	۲/۵
۱۳۹	۱۱۱۲۰	۱ حقه		۲/۳۳
۱۴۰	۱۱۲۰۰	۱ بنت ليون	۲۸۰	۲/۵
۱۴۹	۱۱۹۲۰	۲ حقه		۲/۳۴
۱۵۰	۱۲۰۰۰	۰ بنت ليون	۳۰۰	۲/۵
۱۵۹	۱۲۷۲۰	۳ حقه		۲/۳۵
۲۰۰	۱۶۰۰۰	۵ بنت ليون يا ۴ حقه	۴۰۰	۲/۵
⋮		⋮		⋮

جدول 7: نصاب‌هاۛ گاو تا ۵۹ عدد

مقياس	نصاب (حد پايين)	حد بالاي نصاب	مقدار زكات و ارزش آن بر حسب مسنه	درصد ارزش از ارزش نصاب
۳۹ تا ۳۰	۳۰		۱ تبيع	۲/۵
		۳۹	(۳/۴ مسنه)	۱/۹۲
۵۹ تا ۴۰	۴۰		۱ مسنه	۲/۵
		۵۹		۱/۶۹

جدول 8: مقدار زكات ۶۰ عدد گاو و بيشتر

تعداد گاو	مقدار زكات	ارزش مقدار زكات نسبت به مسنه	درصد ارزش مقدار از ارزش تعداد
۶۰	۲ تبيع	۶/۴ مسنه	۲/۵
۶۹	۰ مسنه		۲/۱۷
۷۰	۱ تبيع	۷/۴ مسنه	۲/۵
۷۹	۱ مسنه		۲/۲۱
۸۰	۰ تبيع	۲ مسنه	۲/۵
۸۹	۲ مسنه		۲/۲۴
⋮	⋮		⋮